

74.102.12
Ф33

ЛЮДМИЛА ФЕДОРОВИЧ

серія

„Методичний комплекс логопеда-практика”

74.102.12

Ф33

Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку

ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП ЛОГОПЕДИКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

ЛЮДМИЛА ФЕДОРОВИЧ

серія

„Методичний комплекс логопеда-практика”

**Постановка звуків
у вимові дітей дошкільного
віку**

методичні рекомендації

Кременчук — 2007

УДК 371.9
ББК 74.3 (4 укр) я 73

Рецензенти:

Хомич Л. О., доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної і корекційної педагогіки Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Бартенєва Л. І., старший науковий співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки, кандидат педагогічних наук.

Макаренко І. В., логопед вищої категорії спеціалізованого навчально-виховного комплексу № 135 м. Луганська.

Літературний редактор:

Володимир Погребняк

Затверджено кафедрою соціальної педагогіки і педагогіки початкового навчання 7 лютого 2006 року (протокол № 11).

Рекомендовано до друку рішенням ученої ради Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (протокол № 7 від 27 лютого 2006 р.).

Федорович Л. О.

Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. — Кременчук: Християнська Зоря, 2007. — 72 с.

Методичні рекомендації допоможуть в індивідуальній логопедичній роботі з корекції вимови звуків у дітей, зокрема їх постановки. Мають на меті усунення недоліків у вимові голосних і приголосних звуків, стимулювання дитячого спілкування. Посібник призначений для практичного використання логопедами загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів.

© Федорович Л. О., 2007

© Оформлення обкладинки, макет
видавництво „Християнська Зоря”, 2007

<i>Передмова</i>	4
Розділ І. Науково-теоретичні основи логопедичної роботи при порушеннях вимови звуків у дітей дошкільного віку	
1.1. Анатомо-фізіологічні основи вимовляння	6
1.1.1. Механізм вимовляння	6
1.1.2. Будова мовленнєвого апарату	9
1.1.3. Утворення звуків мовлення	9
1.2. Короткі відомості з фонетики української мови	10
1.2.1. Класифікація голосних звуків	10
1.2.2. Характеристика приголосних звуків української мови.....	14
1.2.2. Класифікація приголосних звуків за М. Савченко.....	17
Розділ ІІ. Організація логопедичної роботи при порушеннях вимовної сторони мовлення	
2.1. Методика організації логопедичної роботи при порушеннях вимовної сторони мовлення	18
2.2. Недоліки вимовляння голосних звуків та прийоми їх постановки	
Голосні звуки	
Звук [а]	21
Звук [о]	22
Звук [у]	23
Звук [е]	24
Звук [и]	25
Звук [і]	26
2.3. Недоліки вимовляння приголосних звуків та прийоми їх постановки	
Приголосні звуки	
Звук [п, б, м]	27
Звук [д, т, н, д', т', н']	29
Звук [к, г, х]	30
Звук [в]	32
Звук [ф]	34
Звук [й]	35
Звук [с, с', з, з', ц, ц', дз, дз']	36
Звук [ш, ж, ч, дж]	39
Звукосполучення [шч] (буква щ)	42
Звук [л, л']	44
Звук [р, р']	45
Розділ ІІІ. Зонди для постановки і виправлення вимови звуків	
3.1. Зонди професора Ф. Рау	48
3.2. Постановочні зонди в логопедичній практиці корекції вимови звуків	50
3.3. Прийоми використання постановочних зондів	52
Рекомендована література	61
Додатки	62

П е р е д м о в а

Оволодіння правильною вимовою як процесом правильного утворення й вимовляння звуків дуже важливе для дітей 5-6 років, оскільки є основною складовою мовленнєвої підготовки старших дошкільників до школи й умовою успішного шкільного навчання. Ідучи до школи, шестирічна дитина має загалом опанувати рідну мову, засвоїти її літературні норми, культуру усного мовлення і спілкування.

З практичного погляду останній етап нормального формування первинних вимовних умінь і навичок дитини — це вік від 4 до 5 років. Проте з тих чи інших причин своєчасне природне і правильне протікання процесу мовленнєвого розвитку дитини може бути порушене, що зумовлює окремі його недоліки та можливі труднощі у подальшому оволодінні письмом і читанням. Порушення вимовляння спостерігається при дислалії, дизартрії, ринолалії як первинних дефектах мовлення, а також вторинних виявах у дітей, які мають вади слуху, затримку психічного розвитку й інше. Тому важливо турбуватися про правильне формування дитячої вимови та своєчасно попереджувати і виправляти її відхилення від загальноприйнятих норм.

Корекція мовлення — це педагогічний процес, спрямований на усунення чи послаблення симптоматики мовленнєвих порушень шляхом коригуючого навчання і виховання. Тому завжди буде доцільним звернення до фахівця з корекції мовлення — логопеда. При усуненні мовленнєвих порушень необхідно враховувати сукупність етіологічних чинників, механізм і структуру мовленнєвого дефекту, співвідношення первинного і вторинного у природі порушення розвитку дитини, вікові та індивідуальні її особливості. Тому основною формою організації логопедичної корекції є індивідуальні та групові заняття з логопедом, що будуються з урахуванням загальнодидактичних і спеціальних принципів.

Корекція мовлення передбачає кілька послідовних взаємозумовлених етапів: *підготовчий етап* (розвиток слухової уваги й фонетичного сприймання та формування артикуляційних, мовнорухових умінь і навичок та ін.), *етап формування первинних вимовних умінь і навичок* (постановка звука, його автоматизація та диференціація), *етап формування комунікативних умінь і навичок* (вільне користування звуками мовлення в усіх ситуаціях спілкування). В логопедичній літературі кількість етапів логопедичного впливу не має принципового значення, проте, наприклад, у роботах М. Хватцева постановка звука виділена в самостійний етап. Саме постановку звуків, вимова яких порушена, варто доручити спеціалісту, а роботу по їх закріпленню (автоматизації) можуть проводити вихователі й батьки під керівництвом логопеда. Приступаючи до логопедичної корекції мовлення, слід мати на увазі, що своєчасному і правильному протіканню цього процесу сприяють наступні фактори: дитина повинна бути психічно й фізично здоровою, мати нормальний слух, зір та будову й інервацію м'язів мовного апарату, виявляти активність і бажання спілкуватися, перебувати в повноцінному мовному середовищі.

Вимова, яка не відповідає загальноприйнятим літературним нормам, уповільнює формування культури усного мовлення та збіднює й обмежує спіл-

кування. Ззовні порушення звуковимови можуть виявлятися одним із таких варіантів: повна відсутність у мовленні того чи іншого звука, який просто випускається і не вимовляється; заміна одного звука іншим, близьким за артикуляційним укладом; викривлення вимови звука.

Порушення звуковимови у дітей може бути як самостійним дефектом, так і одним із симптомів більш складного мовного розладу. Про дефекти звуковимови як окреме порушення мовлення прийнято говорити у випадках, коли вони є одиничним відхиленням від норми в мовленні дитини. Але якщо дефекти виявляються у дитини на фоні недостатнього словникового запасу, в аграматично побудованому або взагалі не сформованому фразовому мовленні, тоді вони є тільки одним із симптомів більш складного мовного розладу. В цьому разі логопедична робота не може обмежуватися корекцією вимови звуків.

Таким чином, під недоліками вимови звуків потрібно розуміти стійкі індивідуальні відхилення від норми у вимові звуків, викликані специфічними причинами, які потребують спеціальної логопедичної допомоги.

Основними причинами порушення вимови звуків у дітей з нормальним інтелектом і слухом є: *порушення слухової диференціації звуків мовлення; порушення анатомічної будови артикуляційного апарату; порушення нормального функціонування й координації м'язів артикуляційних органів.*

Порушення анатомічної будови артикуляційного апарату (неправильна форма щелеп і зубів, розщілини твердого і м'якого піднебіння, коротка під'язикова складка) заважають оволодінню звуками мовлення. Недостатня рухливість органів артикуляції, перш за все язика і губ, негативно впливає на оволодіння вимовою звуків, оскільки при вимові кожного звука артикуляційні органи повинні мати певне положення. Точні й скоординовані рухи губ і язика можливі завдяки керуванню головним мозком: із рухових відділів кори головного мозку по провідниковим нервовим шляхам до груп м'язів передаються імпульси. При органічних ушкодженнях кори головного мозку, провідникових нервових шляхів або периферичних нервів передача імпульсів порушується чи й зовсім припиняється, що призводить до вад іннервації артикуляційних м'язів та їх рухливості. У м'язах можуть спостерігатися слабкість, в'ялість, а також явища парезу і паралічу. Як наслідок, за таких умов звуки взагалі не можуть артикулюватися чи артикулюються з великими труднощами. При більш легких порушеннях, що мають функціональний характер, рухи язика здійснюються повністю, проте можуть бути сповільненими і неточними, чим і зумовлюють той чи інший ступінь порушення звуковимови. У багатьох випадках різноманітні порушення звуковимови у дітей із нормальним інтелектом і слухом можуть виникати внаслідок дії не тільки однієї з розглянутих причин, але й сукупності кількох із них. Для подолання неправильної вимови звуків у дітей автором розроблено методичний комплекс для практичної роботи логопеда, що висвітлює зміст логопедичного впливу на етапі корекційної роботи з постановки звуків.

Розділ I

Науково-теоретичні основи логопедичної роботи при порушеннях вимови звуків у дітей дошкільного віку

Логопедія — це спеціальна педагогічна наука про сутність, механізми, симптоматику, перебіг, структуру вад усного і писемного мовлення в осіб різного віку з фонетико-фонематичними й структурно-семантичними порушеннями мовленнєвої діяльності, їх попередження, виявлення та подолання засобами спеціально організованого навчання і виховання. Об'єкт логопедії — особа з порушеннями мовленнєвої діяльності. Предметом логопедії є власне недоліки й порушення мовлення (функціонального або органічного характеру) та процес їх усунення за допомогою загальноприйнятих методик та спеціальними методами і прийомами. Професійна діяльність логопеда полягає у наданні логопедичної й медико-психолого-соціальної допомоги особам із порушеннями мовлення, що забезпечується комплексною системою корекційної роботи, зокрема системою занять по усуненню, перш за все, порушень усного мовлення та ін. Тому логопед повинен мати знання не тільки з української мови, лінгвістики, вікової психології, але й із медицини — знання анатоμο-фізіологічних механізмів мовлення, будови апарату й процесу його функціонування, що дозволяє розрізняти вимову в нормі та з порушеннями й визначати шляхи логопедичного впливу.

1.1. Анатоμο-фізіологічні основи вимовляння

1.1.1. **Механізм вимовляння.** Мовлення, як одна зі складних психічних функцій людини, здійснюється складною системою органів мовного апарату, в якій розрізняють периферичну (виконавчу) і центральну (регулюючу) складові частини, тісно зв'язані між собою, проте провідна роль належить головному мозку. До складу *периферичного мовленнєвого апарату* входять три відділи або три системи забезпечення мовлення:

— *енергетична система дихальних органів*, необхідна для виникнення звука (складається з органів дихання — трахеї, бронхів, легенів, грудної клітини й діафрагми);

— *генераторна система*, необхідна для виникнення звукових вібрацій голосових зв'язок гортані, при коливанні яких утворюються звукові хвилі (голосоутворюючі органи — глотка, гортань, надгортанник, голосові зв'язки);

— *резонаторна система*, необхідна для звуковідтворення артикуляційної програми, що виникає в результаті діяльності органів артикуляції (язик і під'язикова складка, губи й пригубні складки, верхня й нижня щелепи, тверде й м'яке піднебіння, нижні й верхні альвеоли) за командами для організації мовленнєвих рухів в корі головного мозку, що реалізуються в мовноруховій виконавчій частині мовного апарату — глотковому, носовому й ротовому (ніс, ротова порожнина, глотка, гортань) резонаторах.

Центральний мовленнєвий апарат знаходиться в головному мозку, переважно в лівій півкулі, й складається з кіркових центрів, підкіркових вузлів, ядер стовбура мозку (переважно довгастого), провідникових шляхів і нервів, що йдуть до дихальних, артикуляційних і голосових м'язів. Нормальна мовленнєва

діяльності відбувається на основі рефлексів, особливо важливе значення має ліва (у ліворуких — права) півкуля мозку, її лобова, скронева, потилична і тім'яна ділянки. Скроневі ділянки, а саме: задній відділ лівої верхньої скроневої звивини забезпечує сприймання чужого мовлення, тут міститься слуховий центр мовлення, званий *мовленневим центром Верніке* — *мовленневослуховим*. Лобові ділянки є мовленневороховими, а саме: задньому відділі лівої другої й третьої лобової нижньої звивини лівої півкулі розташований *моторний (руховий) центр Брока*, що забезпечує власне усне мовлення. Для розуміння мовлення має значення тім'яна ділянка мозку, а потилична — забезпечує оволодіння писемним мовленням.

Підкіркові ядра беруть участь у виникненні ритму, темпу й виразності мовлення. В ядрах стовбура мозку починаються черепно-мозкові нерви. Трійчастий нерв (V пара) іннервує м'язи нижньої щелепи й забезпечує її рухливість. Лицевий нерв (VII пара) — мімічну мускулатуру, рухи при надуванні щік, рухи губ і рухи при втягуванні шиї. Язикоглотковий (IX пара) та блукаючий (X пара) нерви — м'язи гортані, голосових складок, глотки, м'якого піднебіння. Додатковий (XI пара) — іннервує м'язи шиї. Під'язиковий (XII пара) — забезпечує рухливість й різноманітність рухів м'язів язика.

Провідникові шляхи здійснюють зв'язок між центральним і периферичними відділами й мають два види нервових шляхів: *аферентні* й *еферентні*. *Еферентні* здійснюють зв'язок кори головного мозку з м'язами органів периферичного мовленнєвого апарату. *Аферентні* — починаються в *пропріорецепторах* й *барорецепторах* м'язів, сухожиль та суглобах м'язів периферичного мовленнєвого апарату.

У фізіологічному відношенні мовлення є складним руховим актом, здійснюваним умовно-рефлекторно. Усне мовлення є наслідком роботи мовленнєвого апарату, який має центральний та периферичний відділи. Основу механізму оволодіння вимовлянням фонем дітьми становить повноцінне функціонування двох аналізаторних систем: *мовленневослухової* та *мовленневорохової*. Слухове сприймання забезпечує опанування усного мовлення на найбільш ранніх етапах розвитку дитини, далі приєднуються артикуляція (функція мовленневорохового аналізатора). Однак завершується все знову ж таки слухом, оскільки кінцевий продукт мовлення складається зі звуків і тільки слухом може контролюватися (М. Жинкін). Це одне з тих положень, які підкреслюють величезну роль слухового сприймання в оволодінні усним мовленням.

Мовлення утворюється на основі кінестетичних подразнень із мовленнєвої мускулатури — м'язів ротової порожнини, гортані й дихальних м'язів. В акті мовлення беруть участь різні аналізатори, та вирішальну роль відіграють мовленневослуховий і мовленневороховий. Мовні зони кори (кіркові відділи слухового, рухового й інших аналізаторів) взаємодіють між собою і пов'язані з діяльністю всієї нервової системи. Нервові імпульси мовленневорохового аналізатора по провідних шляхах, черепно-мозкових нервах надходять до периферичних органів мовлення. Ці імпульси регулюють тонус м'язів, викликають їхнє скорочення та характерний для звуків шум. Завдяки цьому створюється можли-

вість для вимовляння складів, слів. Шлях від центру до периферії мовленнєвого апарату (еферентний шлях) є лише однією частиною механізму мовлення.

Мовленнєворуховий аналізатор забезпечує зворотний зв'язок, потрібний для побудови рухового акту, його регулювання та корекції. У формуванні відчуття положень і рухів артикуляційного апарату беруть участь м'язи, сухожилля, суглоби. Вони забезпечують контроль за власним мовленням. І. Павлов указував, що фізіологічною основою, або базальним компонентом, другої сигнальної системи є кінестетичні (рухові) подразнення, що надходять до кори головного мозку від мовленнєвих органів. Згідно теорії І. Павлова, у людей існує дві сигнальні системи подразників: перша — безпосередній вплив внутрішнього й зовнішнього середовища на різні рецептори (ця система є і у тварин), і друга сигнальна система, що складається тільки зі слів. Проте лише частина слів означає сенсорний вплив на людину, її робота полягає, перш за все, в аналізі й синтезові узагальнених мовленнєвих сигналів. Саме друга складова частина механізму мовлення (аферентний шлях) є оберненим зв'язком — від периферії до центру (кінестетичний і слуховий шляхи). Під час мовлення від голосових зв'язок, язика та інших органів мовлення до кори головного мозку надходять сигнали (кінестезії), які є основою координації рухів та контролю за правильним їх відтворенням. Розвиток мовленнєвої функції починається з формування умовних зв'язків у сенсорному відділі, які пов'язані з надходженням звукових, словесних подразнень із зовнішнього середовища через рецептор слуху та провідні шляхи до кіркового відділу мовленнєвослухового аналізатора. Обернений зв'язок забезпечує автоматичне регулювання рухів органів мовлення. Особливу роль у цьому відіграє кінестетичний контроль, оскільки він дає змогу виправити помилку у відтворенні артикуляції до того, як звук вимовиться. Слуховий контроль може здійснюватися лише в момент вимовляння звука. Кора великих півкуль зв'язана з різними частинами периферичного мовленнєвого апарату аферентними й еферентними шляхами.

Оволодіння мовою відбувається в процесі взаємодії дитини з навколишнім середовищем, зокрема з мовленнєвим оточенням, що є для дитини джерелом наслідування. При цьому дитина користується не лише слуховим, але й зоровим аналізатором, імітуючи відповідні рухи губ, язика й ін. Виникаючі при цьому кінестетичні подразнення надходять у відповідну ділянку кори великих півкуль. Між трьома аналізаторами (руховим, слуховим і зоровим) устанавлюється і закріплюється умовно-рефлекторний зв'язок, що забезпечує подальший розвиток нормальної мовленнєвої діяльності.

Пошкодження або захворювання сенсорного центру мовлення спричинюють порушення звукового аналізу мовлення. Виникає сенсорна афазія, при якій стає неможливим розрізнення на слух елементів мовлення (фонем і слів), а отже, і розуміння мовлення, хоча гострота слуху і здатність розрізняти немовленнєві звуки при цьому залишаються нормальними.

Ураження або захворювання моторного центру мовлення ведуть до порушення аналізу й синтезу кінестетичних (рухових) подразнень, які виникають при вимові звуків мови. Настає моторна афазія, при якій робиться неможливою

вимова слів і фраз, хоча рухи мовленнєвих органів, не пов'язані з мовленнєвою діяльністю (рухи язика, губ, щелеп, жування, ковтання), не порушуються.

1.1.2. Будова мовленнєвого апарату

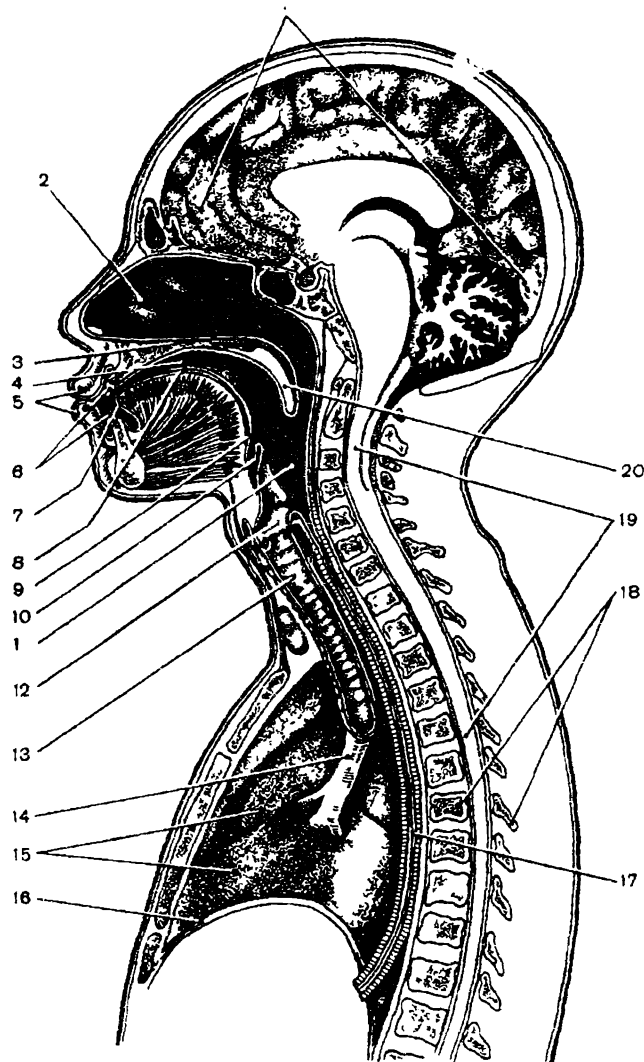

Рис. 1.1. Схема будови мовленнєвого апарату:

1 — головний мозок; 2 — пазухи носа; 3 — носова порожнина; 4 — тверде піднебіння; 5 — губи; 6 — різці; 7 — кінчик язика; 8 — спинка язика; 9 — корінь язика; 10 — надгортанник; 11 — гортань; 12 — трахея; 13 — правий бронх; 14 — права легеня; 15 — діафрагма; 16 — стравохід; 17 — хребет; 18 — спинний мозок; 19 — глотка (горло); 20 — м'яке піднебіння.

1.1.3. Утворення звуків мовлення

Особливість надставної труби голосового апарату людини полягає в тому, що вона не лише посилює голос і додає йому індивідуального забарвлення (тембр), але є і місцем утворення звуків мовлення. Одні частини надставної труби (порожнина носа, додаткові пазухи носа, тверде піднебіння, задня стінка глотки) нерухомі і називаються *пасивними органами вимови*. Інші частини (нижня щелепа, губи, язик, м'яке піднебіння) — рухомі і називаються *активними*

органами вимови. При рухах нижньої щелепи відбувається відкриття або закриття рота. Різноманітні рухи язика і губ змінюють форму порожнини рота, утворюють у різних місцях ротової порожнини зімкнення або щілини. М'яке піднебіння, підіймаючись і притискаючись до задньої стінки глотки, закриває вхід до носа, опускаючись — відкриває його.

Діяльність активних органів вимови називається *артикуляцією* і забезпечує утворення *звуків мови*, тобто *фонем*. Акустичні особливості звуків мови, що дозволяють відрізнити їх один від одного на слух, обумовлені особливостями їх артикуляції. Для правильного засвоєння фонетики, зручності і глибшого вивчення природи звука, документального відображення того чи іншого дефекту мовлення застосовується фонетична транскрипція.

Загальною для артикуляції всіх голосних звуків ознакою, що відрізняє їх артикуляцію від артикуляції приголосних звуків, є відсутність перешкод на шляху повітря, що видихується.

Звук, який виникає у гортані, в надставній трубці посилюється і сприймається у вигляді чистого голосу без домішки шумів. Звук голосу складається з основного тону і низки додаткових тонів — обертонів. У надставній трубці відбувається посилення не лише основного тону, але й обертонів, причому не всі обертони посилюються однаково: залежно від форми резонуючих порожнин, головним чином порожнини рота і частково глотки, одні ділянки частот посилюються більше, інші — менше, а деякі частоти не посилюються зовсім. Ці посилені ділянки частот, або *форманти*, і характеризують акустичні особливості різних голосних.

Кожному голосному звукові відповідає особливе розташування активних органів артикуляції (язика, губ, м'якого піднебіння, глотки). Тому один і той же звук, що виник у гортані, набуває в надставній трубці забарвлення, характерного для того чи іншого голосного.

Форма порожнин рота і глотки, характерна для кожного голосного, залежить в основному від положення язика й губ. Рухи язика вперед і назад, більше або менше його піднімання до певної частини піднебіння змінюють об'єм і форму резонуючої порожнини. Губи, витягуючись уперед і округлюючись, утворюють отвір резонатора і подовжують резонуючу порожнину.

1.2. Короткі відомості з фонетики української мови

В українській мові 6 голосних звуків: *а, о, у, е, и, і*, що позначаються 10 буквами: *а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї* та 32 приголосні звуки. З них 22 твердих (*б, п, м, в, ф, д, т, з, с, ц, л, н, р, ж, ш, ч, дж, дз, х, к, г, ґ*) і 10 м'яких (*д', т', з', с', ц', дз', л', н', р', й'*), 12 пом'якшених: (*б', п', м', в', ф', г', к', х', ж', дж', ч', ш'*).

1.2.1. **Класифікація голосних звуків.** Для голосних характерні фонація, що зумовлена вібрацією голосових зв'язок, вільний прохід видихуваного струменя повітря через ротову порожнину, загальна напруженість м'язів артикуляційного апарату, слабкість повітряного струменя. В українській літературній мові 6 голосних звуків: *а, о, у, е, и, і*. У творенні голосних першорядну роль відіграють рухомі органи, зокрема язик, губи, нижня щелепа. Найактивнішим органом є язик, який рухається в горизонтальному та вертикальному напрямках

і змінює форму та розмір резонатора. Місце артикуляції голосних визначається рухами язика в горизонтальному напрямку. Переміщення кінчика й спинки язика вперед (до передніх зубів) властиве звукам переднього ряду. В українській мові до голосних переднього ряду належать: *i, u, e*. Для голосних заднього ряду (*a, o, y*) властиве протилежне положення язика (кінчик язика відтягується від нижніх зубів, спинка язика спрямовується до задньої частини ротової порожнини).

Залежно від підняття спинки язика до піднебіння розрізняють голосні високого ступеня піднесення (*i, y*), високо-середнього (*u*), середнього (*e, o*) й низького (*a*). За участю губ голосні поділяються на нелабіалізовані (неогублені) й лабіалізовані (огублені). Лабіалізовані голосні — *o, y*, решта — нелабіалізовані. Якісна характеристика голосних змінюється залежно від фонетичної позиції, в яку вони потрапляють. Найбільше впливають на артикуляцію голосних палаталізовані приголосні, наголос і позиція в складі, слові, реченні. Усі три фази артикуляції (*екскурсія, витримка, рекурсія*) зберігаються лише при вимовлянні ізольованого голосного.

Голосні розглядаються як самостійні одиниці і в артикуляційні групи не об'єднуються. Класифікація голосних звуків будується з урахуванням: 1) участі або неучасті губ; 2) ступені підняття язика; 3) місця підняття язика; 4) напруженості.

Таблиця 1.1

Класифікація голосних звуків

Ряди	Передній	Середній	Задній	
	Нелабіалізовані		Нелабіалізований	Лабіалізований
Піднесення				
Високе	<i>i</i>	<i>u</i>		<i>y</i>
Середнє	<i>e</i>	<i>o</i>		
Низьке			<i>a</i>	

За цими критеріями голосні звуки характеризуються наступними ознаками:

1. **За участю губ.** Голосні *o* і *y*, при вимовлянні яких губи випинаються (незначно при — *o*, значно при — *y*) вперед і округлюються, називають **лабіалізованими** (від лат. *labium* — губа). В утворенні інших голосних губи активної участі не беруть, і ці голосні називають **нелабіалізованими**.

2. **За ступенем підняття язика.** При вимовлянні голосних язик може більшою чи меншою мірою підніматися до піднебіння. Є три ступені підняття язика: **високий, середній і низький**. До голосних високого підняття відносяться *i, u, y*; при середньому піднятті язика утворюються голосні *e* та *o*; до низького підняття відносять лише голосний *a*.

3. **За місцем підняття язика** — переміщення язика вперед і назад. При вимовлянні одних голосних язик просувається вперед, так що за його ко-

ренем залишається великий простір, кінчик упирається у нижні зуби, середня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння. Голосні, утворювані при такому положенні язика, називають *голосними переднього ряду*. До них відносять *і, и* та *е*. При утворенні інших голосних язик відсовується назад, так що за його коренем залишається лише невеликий простір, кінчик язика відсовується від нижніх зубів, задня частина спинки язика піднімається до м'якого піднебіння. Голосні, утворювані при такому положенні язика, називаються *голосними заднього ряду*. До них відносять *а, о* та *у*.

4. **За напруженістю** (чіткістю вимовляння голосного у ненаголошеній позиції). Звуки [і], [а], [у] — *напружені*. Вони чітко вимовляються і в ненаголошеній позиції: [з^бр'і], [л'ада], [т'ут'у^н]. Звуки [и], [е], [о] — *занижені*. У ненаголошеній позиції звук [и] наближається до [е]: [ми^ене], [ми^енати], [ли^ем^он:иї]; або до [і]: [ши^ініти]; звук [е] наближається до [и]: [гре^иб^е]; звук [о] наближається до [у]: [сто^ус^унки], але ніколи не наближається до [а], як у російській мові: [голова], [дрова].

Постановку голосних звуків потрібно здійснювати по чергово з постановкою приголосних. Це зумовлено природним процесом, коли приголосний у поєднанні з голосним набуває властивих даній мові слуховимовних якостей. Голосні звуки Ф. Рау рекомендує ставити у такій послідовності (рис. 1.2.):

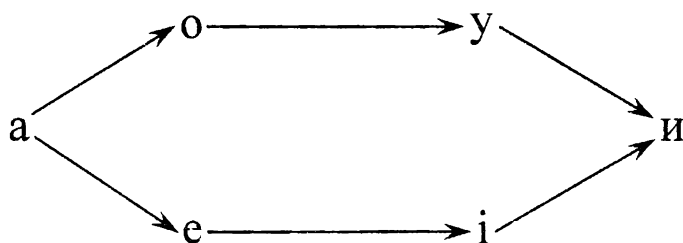

Рис. 1.2. Зв'язок між голосними при їх постановці і корекції

Оволодіння кожним голосним і приголосним звуком відбувається в онтогенезі у відповідності до певних вікових періодів, і своєчасне їх виникнення забезпечує формування правильної вимови. Нечіткість вимови у дітей до 5-и років можна вважати фізіологічним періодом формування звуковимови, проте якщо цього не відбулося, чи звуки у вимові відсутні, викривлені та замінюються іншими, то можна говорити про затримку або порушення процесу природного перебігу оволодіння мовленням.

Таблиця 1.2

Вікові періоди виникнення голосних і приголосних звуків

Вік дітей	1-2 роки	2-3 роки	3-5 років	5 років
Звуки	а, о, е, п, б, м	і, и, у, ф, в, т, д, н, г, к, г, і, х, й	с, з, ц, ш, ж, ч, щ	л, р

У процесі постановки вимови голосних звуків української мови слід дотримуватися норм літературної вимови. І надалі під час корекції звертати увагу на особливості вимови голосних звуків у наголошеному й ненаголошеному складі (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Норми вимови голосних звуків української мови
(за А. Богуш)

Голосні звуки	Вимова у наголошеному складі	Вимова у ненаголошеному складі
[a]	[a]	[a]
[o]	[o]	[o]
[y]	[y]	[y]
[i]	[i]	[i]
[и]	[и]	[и] е
[е]	[е]	[е] и

} виразно,
чітко

Послідовність постановки вимови звуків повинна відповідати класифікації звуків української мови й черговості їх виникнення в онтогенезі. Порядок корекції вимови звуків зумовлюється, перш за все, дидактичними принципами, зокрема: від легкого до складнішого, доступністю, а також індивідуальними можливостями дитини.

1.2.2. Характеристика приголосних звуків української мови

Особливістю артикуляції приголосних звуків є те, що при їх утворенні на шляху струменя повітря, що видихується, у надставній трубці виникають різного роду перешкоди, спричинених зімкненням, зближенням або поєднанням зімкнення і зближення органів артикуляції. Долаючи ці перешкоди, повітряний струмінь чинить шуми, які і визначають акустичні особливості більшості приголосних. Відбувається також зосередження органів артикуляції у місці творення перепони — посилення м'язової напруги, збільшення сили повітряного струменя. В українській літературній мові 32 приголосні. Характер звучання окремих приголосних залежить від способу утворення шуму і місця його виникнення. Виділяються в українській мові групи приголосних фонем:

- а) *за місцем творення звуків*, тобто місцем дії активних і пасивних органів, які беруть участь у вимовлянні звуків;
- б) *за способом утворення*, або як саме утворюється звук;
- в) *за участю голосу*, тобто яка участь голосу і шуму у творенні звуків;
- г) *за палаталізацією* (наявністю чи відсутністю м'якості).

В одних випадках органи вимови утворюють повне зімкнення, яке з силою розривається струменем повітря, що видихається. У момент розриву (або вибуху) виходить шум. Так утворюються *зімкнені*, або *вибухові*, приголосні.

В інших випадках активний орган вимови лише наближається до пасивного, тому між ними утворюється вузька щілина. У цих випадках шум виникає в результаті тертя повітряного струменя об краї щілини. Так утворюються *щілинні* або *фрикативні* (від лат. *fricare* — терти), приголосні.

Якщо органи вимови, що утворили повну зімкнення, розмикаються не миттєво, шляхом вибуху, а через перехід зімкнення у щілину, то виникає складна артикуляція зі зімкненим початком і щілинним закінченням. Така артикуляція характерна для утворення *зімкнено-щілинних* (злитих) приголосних, або *африкатів*. Повітряний струмінь, долаючи опір органу вимови, що перегороджує йому шлях, може привести останній у стан вібрації (тремтіння), внаслідок чого виникає своєрідний переривчастий звук. Так утворюються *тремтячі* приголосні, або *вібранти*.

За наявності повного стулювання надставної труби в одному місці (між губами або між язиком і зубами) в іншому її місці (з боків від язика або позаду опущеного м'якого піднебіння) може залишатися вільний прохід для повітряного струменя. У цих випадках шуму майже не виникає, але звук голосу набуває характерного тембру і помітно приглушується. Приголосні, що утворюються при такій артикуляції, мають назву *зімкнено-прохідних*.

Залежно від напряму повітряного струменя — до порожнини носа або рота, *зімкнено-прохідні приголосні поділяються на носові і ротові*.

Особливості характерного для приголосних шуму залежать не лише від способу його утворення, але і від місця виникнення. Як шум вибуху, так і шум тертя може виникати у різних місцях надставної труби. В одних випадках активним органом вимови, що створює змикання або щілину, є нижня губа, і виникаючі при цьому приголосні носять назву *губних*. В інших випадках активним органом вимови є язик, і тоді приголосні називаються *язиковими*.

При створенні більшості приголосних до основного способу артикуляції (*зімкнення, звуження, вібрації*) може приєднуватися додаткова артикуляція у вигляді підйому середньої частини спинки язика до твердого піднебіння — *палаталізації* (від лат. *palatum* — піднебіння). Акустичним результатом палаталізації приголосних є їхнє *пом'якшення*.

В основу класифікації приголосних покладені наступні ознаки: *місце утворення; участь шуму і голосу; спосіб артикуляції; відсутність або наявність палаталізації (твердість або м'якість)*.

I. За місцем артикуляції приголосні перш за все поділяються на три групи залежно від активного органу вимови, що бере участь у їхньому утворенні, а саме на *губні, язикові і глотковий*.

Губні приголосні, у свою чергу, поділяються на три групи залежно від пасивного органу, відносно якого артикулює нижня губа:

— *губно-губні, або двогубні: п, п', б, б', м, м'* — при вимовлянні цих звуків утворюється зімкнення між нижньою і верхньою губами;

— *губно-зубні: ф, ф'* — тут нижня губа артикулює відносно верхніх різців, утворюючи з ними щілину;

— *губні: в, в'* — можуть бути або нескладовими губно-губними або губно-зубним.

Класифікація приголосних звуків

За участю голосу і шуму	За місцем утворення		За способом утворення та участю голосу		Губні тверді	Язикові			Глоткові	
						Передньо- язикові		Середньо- язикові		Задньоязи- кові
						тве- рді	м'які			
Шумні	Прори- єні	Дзвінкі	Короткі	б	д	д'		г		
			Довгі			д'				
		Глухі	Короткі	п	т	т		к		
			Довгі			т'				
	Щілинні (фрика- тивні)	Дзвінкі	Короткі	в	з, ж	з', ж'	й		г	
			Довгі			з'				
		Глухі	Короткі	ф		с'		х		
			Довгі							
	Злині (африка- ти)	Дзвінкі	Короткі		дз, дж	дз'				
			Довгі							
		Глухі	Короткі		ц, ч	ц', ч'				
			Довгі		ч					
Сонорні	Зімкнено- прохідні	посові	Дзвінкі	Короткі	м	н	н'			
			Довгі		н	н'				
		Глухі	Короткі		л	л'				
			Довгі			л'				
	дри- жа- чий	плавні	Дзвінкі	Короткі		р	р'			
			Глухі	Довгі			р'			

Язикові приголосні, залежно від пасивного органу, по відношенню до якого артикулює язик, поділяються на чотири групи:

1. **Передньоязикові:**

— *передньоязиково-зубні*: **д, т, н, л, с, с', з, з', дз, дз', ц, ц'** — при вимовлянні цих звуків передня частина язика разом із його кінчиком артикулює відносно верхніх різців, утворюючи з ними зімкнення або щілину. Звуки **с, с', з, з', дз, дз', ц, ц'** — *свистячі* (за акустичним враженням), тому що при їхньому вимовлянні виникає характерний шум, схожий на свист.

— *передньоязиково-альвеолярні*: **д', т', н', л', ж, ш, дж, ч, р, р'** — при вимовлянні цих звуків передня частина язика разом із його кінчиком артикулює відносно альвеолярних відростків щелеп, утворюючи з ними зімкнення або щілину. Звуки **ж, ш, дж, ч** — *шиплячі* (за акустичним враженням), тому що при їхньому вимовлянні струмінь видихуваного повітря, яке проходить щілинами у ротовій порожнині, створює шум, що нагадує шипіння. Звуки **р, р'** — *тремтячі (вібранти)* — утворюються в результаті вібрації переднього краю язика біля альвеол верхніх різців;

— **Середньоязикові** — *й, г'* — при їхньому вимовлянні середня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння й утворює з ним щілину. Якщо щілина вузька — вимовляється приголосний *й*, а коли щілина віддалена від піднебіння і шуму не чути — вимовляється нескладовий приголосний *ї*.

— **Задньоязикові:** — *к, г, х* — при утворенні цих звуків задня частина спинки язика артикулює відносно м'якого піднебіння і задньої частини твердого піднебіння, утворюючи тут зімкнення або щілину.

— **Глотковий** (фарингальний) **приголосний** — *г* — щілинний, дзвінкий, твердий.

II. За участю шуму і голосу приголосні поділяються на чотири групи.

Приголосні, утворювані за допомогою голосу і при слабо вираженому шумі, називають **сонорними**. До них відносять: *в, м, м', н, н', л, л', р, р', й, г*.

Сонорні приголосні протиставляються всім іншим приголосним, які називають **шумними**. На відміну від сонорних, вони утворюються за участю достатньо сильних шумів, які ясно розрізняються: *б, п, ф, д, д', т, т', з, з', с, с', ц, ц', дз, дз', ж, ш, д'ж, ч, к, г, х*.

Шумні приголосні, у свою чергу, поділяються на дві групи. Одна група — приголосні, утворювані без участі голосу, за допомогою одного лише шуму. Вони називаються **глухими**; при їх вимовлянні голосова щілина розкрита, голосові зв'язки не коливаються — *п, ф, т, т', с, с', ц, ц', ш, ч, к, х*. Інша група — приголосні, утворювані за допомогою шуму у супроводі голосу. Вони називаються **дзвінками** — *б, д, д', з, з', дз, дз', ж, дж, г*. Більшість шумних приголосних складає пари глухих і дзвінких (*п-б, ф-в, ш-ж*).

III. За способом артикуляції або утворення перешкоди між активними і пасивними органами вимови, приголосні поділяються на 5 груп.

Шумні приголосні утворюють три групи:

- 1) **зімкнені, або вибухові:** *б, б', п, п', д, д', т, т', к, к', г, г'*;
- 2) **щілинні або фрикативні:** *в, в', ф, ф', з, з', с, с', ж, х, ш, г, г'*;
- 3) **зімкнено-щілинні (злиті), або африкати:** *ц, ц', дз, дз', дж, ч, ч'*.

Сонорні приголосні поділяються на дві групи:

- 1) **зімкнено-прохідні:** *м, м', н, н', л, л'* (*м, м', н, н'* є носовими, а *л, л'* — боковими);
- 2) **тремтячі, або вібранти:** *р, р'*;
- 3) **щілинний м'який** — *й, ї*.

IV. За відсутністю або наявністю палаталізації. Палаталізовані приголосні (утворювані за допомогою розпластування кінчика язика і просування на альвеолярні поверхні — *т', д', н', л'*) називають **м'якими** на відміну від не палаталізованих, або **твердих** приголосних.

1.2.3. Класифікація приголосних звуків за М.Савченко є доцільною для логопедичної роботи шкільного логопеда. Вона виділяє такі групи приголосних:

I. За активним мовним органом (місцем творення перепони):

- а) губні — *п, б, ф, в, м*;

б) язикові — *т, т', д, д', н, н', с, с', з, з', л, л', р, р', ц, ц', дз, дз', ш, ж, ч, дж, к, г, х, г, й*.

II. За способом творення перепони приголосні поділяються на:

Зімкнені — активний орган щільно змикається з пасивним. При цьому характер зімкнення різний:

а) чисті зімкнені: *п, б, т, т', д, д', к, г* — повітря проривається крізь зімкнені органи, утворюючи вибух;

б) зімкнено-щілинні або афrikати: *ч, дж, ц, ц', дз, дз'* — злиті звуки. Першим компонентом звука є зімкнення, другим — щілина, в яку плавно переходить зімкнення. Обидва компоненти створюються одним органом мовлення і мають бути або дзвінками, або глухими;

в) зімкнено-прохідні: *м, н, й', л, л'* — одночасно здійснюється зімкнення одних органів й утворюється щілина між другими, по якій видихується повітря (*м, й, н'* — через носову порожнину, *л, л'* — між бічними краями язика і верхніми зубами).

Щілинні: *ф, в, с, с', з, з', ш, ж, й, х, г*.

Дрижачі: *р, р'*.

III. За участю спинки язика:

а) тверді: *п, б, м, ф, в, т, д, с, з, ц, дз, л, н, р, ш, ж, ч, дж, х, г, к, г*.

б) м'які: *т', д', с', з', ц', дз', л', н', р', й*.

Звуки *п, б, м, ф, в, к, г, х, ш, ж, ч, дж* в українській мові вимовляються напівпом'якшено здебільшого перед голосним *і*. Розглядаються ці напівпом'якшені як варіанти твердих фонем.

Подовжені приголосні в українській мові не мають фонологічної самостійності.

IV. За участю голосу й шуму:

а) шумні, які поділяють на дзвінки (вібрують голосові зв'язки): *б, д, д', з, з', ж, дз, дз', дж', г, г та глухі: п, ф, т, т', с, с', ц, ц', ш, ч, к, х* (голосові зв'язки не вібрують);

б) сонорні: *м, н, н', р, р', л, л', в, й* (голос переважає над шумом).

V. За участю носового резонансу:

а) носові: *м, н, н'*.

б) неносові: всі інші приголосні: *б, д*.

Проте, наведені класифікації приголосних фонем дуже важко реалізувати в методиці логопедичної роботи, бо кожна з наведених груп приголосних уключає фонем, об'єднані лише за однією ознакою.

Для практики й методики корекційної роботи доцільнішим виявилось об'єднання фонем М. Савченко у артикуляційні групи за двома основними артикуляційними ознаками: місцем і способом творення перепони. Інші три ознаки (участь голосових зв'язок, спинки язика та носової порожнини) слугують для розрізнення фонем у середині однієї групи.

При такому підході приголосні фонем української літературної мови нами об'єднуються у 12 артикуляційних груп: *б* (двогубна); *ф, в* (губно-зубні); *с, с', з, з'; ш, ж; х, г; л, л'; п, б, м; т, т', д, д', н, н'; й; к, г; ц, ц'; дз, дз'; ч, дж; р, р'*.

Розділ II. Організація логопедичної роботи при порушеннях вимовної сторони мовлення

2.1. Методика організації логопедичної роботи при порушеннях вимовної сторони мовлення

Логопедична робота з формування правильної звуковимови — складний динамічний процес, який здійснюється поетапно (кількість етапів різна за визначеннями авторів: два — у роботах Т. Філічової, три — у Ф. Рау, чотири — у М. Хватцева, п'ять — у Н. Чевельової і Г. Чиркіної), проте зміст і послідовність дій має багато спільного. Найбільш загальноприйнятим і доцільним вважається проведення роботи в три етапи, кожен із яких має конкретну мету, зміст, відповідні методи і прийоми: *підготовчий етап* — розвиток фонетичних процесів і підготовка дихального, голосового й артикуляційного апаратів до постановки звуків, тобто формування мовнорухових і мовнослухових умінь і навичок; *другий етап* — постановка звука, його автоматизація та диференціація від подібних під час занять зі спеціально підібраним матеріалом; *третій етап* — самостійне користування комунікативними вміннями і навичками правильного вживання звуків у різних ситуаціях мовлення.

Постановка звуків у більшості випадків є складним ненатуральним процесом ніж самостійне виникнення звуку у дитини. З фізіологічної точки зору постановка звуку — це утворення умовного рефлексу. З педагогічної — під постановкою звуку розуміємо послідовний процес навчання дитини правильній вимові змішаного, відсутнього чи викривленого звуку, який здійснюється індивідуально на індивідуальних заняттях і правильно вимовлені звуки мовлення є результатом взаємодії складових мовного апарату.

У більшості випадків до постановки звуку не можна приступати відразу. Дитину попередньо вчать надавати своїм артикуляційним органам такого положення, яке властиве нормальній артикуляції звука і забезпечує правильність його вимови. У зв'язку з цим логопед як фахівець повинен чітко уявляти будову мовного апарату та його складових: *енергетичного (дихального) відділу* — легені, бронхів, трахеї зі системою м'язів і дихальних шляхів; *генераторного (голосотворюючого)* — гортані з голосовими зв'язками; *резонаторного (звукоутворюючого)* — системи повітряних порожнин — глотки, носоглотки, рота, носа та їхніх функцій. Перша частина мовного апарату забезпечує струмінь повітря для утворення голосу й звуків, друга — утворює голос, третя — має подвійну функцію: є резонатором для посилення голосу та артикулює голосні чи приголосні звуки мови в залежності від положення активних органів вимови (язика, губ, щелеп), що надають ротовій порожнині певної форми, завдяки якій утворюються різноманітні звуки. Найбільш активними органами артикуляційного апарату є язик і губи, які виконують складну роботу з формування кожного звука. Чітка, точна, скоординована робота артикуляційних органів, їх здатність швидко і плавно переключатись із одного положення на інше, а також здатність утримувати задану артикуляційну позицію дають можливість перейти до наступних дій — постановки звуку.

Постановка звука здійснюється на *другому етапі логопедичної роботи* і досягається застосуванням основних способів постановки. Кожний звук характеризується тільки йому властивою комбінацією артикуляційних та акустичних ознак правильної вимови. З фізіологічної точки зору постановка звука — це створення умовного рефлексу.

Перший спосіб — за наслідуванням, коли увагу дитини фіксують на руках, положеннях органів артикуляційного апарату (при цьому використовується *зоровий контроль*) і звучанні даної фонемі (*слуховий контроль*). Тим самим утворюється база для усвідомленого відтворення звука дитиною. Додатково використовуються *тактильно-вібраційні відчуття*, а саме: тильною стороною долоні перевіряється поштовхоподібний струмінь повітря під час вимови звука або вібрація голосових зв'язок при дзвінких звуках.

Другий спосіб ґрунтується на зовнішньому, механічному впливові на органи артикуляції спеціальними зондами або шпателями. Постановочні логопедичні зонди виконують допоміжну функцію для вироблення більш точних і повних артикуляційних рухів. Механічна дія значно прискорює процес постановки звуків. Логопед просить дитину вимовляти звук кілька разів і під час повторного вимовляння за допомогою зонду змінює положення язика, губ, щелеп, тобто формує потрібний артикуляційний уклад даного звука. Особливо цінним цей спосіб є для дітей, які не можуть відтворити за показом логопеда окремі рухи (наприклад: дитина не може самостійно утримувати язик біля нижніх різців; підняти передню частину язика до верхніх зубів). Поступово отримані з механічною допомогою артикуляції закріплюються і дитина відтворює їх самостійно. При даному способі дитина сама не здійснює пошук, її органи артикуляції лише підпорядковуються діям логопеда. Після тривалих тренувань вона без допомоги зможе надавати ротовій порожнині потрібного положення.

Третій спосіб базується на поєднанні двох попередніх. Провідну роль відіграє *наслідування і пояснення*. Механічна допомога може застосовуватися додатково, проте логопед пояснює дитині, що потрібно зробити, щоб отримати потрібний звук. При цьому способом дитина стає активною, а сформоване нею за допомогою логопеда положення фіксується в пам'яті і легко відтворюється надалі без механічної допомоги. При постановці звука повинні одночасно працювати всі аналізатори: *зоровий* (дитина бачить положення органів артикуляційного апарату), *слуховий* (чує звук), *руховий* (відчуває рухи губ, язика), *тактильний* (відчуває повітряний струмінь, вібрацію голосових зв'язок). Усе це дає можливість усвідомлено засвоїти потрібний звук. Таким чином, постановка звука відбувається *за наслідуванням, із механічною допомогою і змішаним способом*. Перший можуть успішно використовувати батьки та вихователі. Останні два вимагають спеціальних знань і здійснюються за участі логопеда.

Проте, як уважає О. Правдіна, доцільно постановку звука викликати послідовними прийомами, а саме:

— потрібний устрій артикуляції розчленовується на більш елементарні рухи, які і вправляються шляхом підготовчої артикуляційної гімнастики. Після багаторазового повторення виробляються кінестетичні відчуття руху і воно автоматизується, а дитина може відтворювати його швидко і правильно;

— прості відпрацьовані рухи вводяться до комплексу рухів, і таким чином виробляється правильний устрій артикуляції порушеного звука;

— при відтворенні правильного устрою включається струмінь повітря і дитина несподівано для себе відтворює потрібний звук. Слухова увага залучається тільки після деякого закріплення правильної вимови. Потім можна вимовити потрібний звук. Після безпомилкового багатократного відтворення звука його постановка може вважатися закінченою.

На етапі постановки звуку, рухи органів артикуляції повинні бути точними, плавними, з нормальним тонусом м'язів, без зайвого напруження з достатнім об'ємом рухів, тривалим утримуванням в потрібному положення й переключенням рухів. Після відпрацювання ізольованих елементів, рухи поєднуються і включаються в єдиний артикуляційний уклад. Основними способами постановки звуків Р. Лалаєва вважає такі:

1. По наслідуванню — з опорою на слуховий образ, на зорове сприйняття артикуляції. Це зумовлено з тим, що у дітей добре розвинене наслідування. Проте по наслідуванню можна поставити звук лише тоді, коли він відсутній. У розумово відсталих дітей постановка звуку по наслідуванню здійснюється надзвичайно рідко;

2. Механічний спосіб постановки з використанням допоміжних засобів (пальців рук, шпателя, постановочних зондів). З механічною допомогою артикуляційним органам надається потрібне положення. Наприклад, при губно-зубній вимові звуку [с] нижню губу за допомогою пальців відсувають вниз. При вимові звуку [д] нижньої артикуляції кінчик язика шпателем посувають в глибину ротової порожнини, внаслідок чого утворюється звук [т];

3. Постановка від інших звуків, що правильно вимовляються без механічної допомоги. Наприклад: звук [с] можна поставити від звуку [і]. Пропонується вимовити звук [і] й подути на спинку язика так, щоб вітерець „погуляв” по язичку;

4. Постановка звуку від артикуляційного укладу. Наприклад: звук [ш] можна поставити від „чашечки”. Дитині пропонують зробити „чашечку” перед ротовою порожниною й переміщуючи її в рот, подути на язик;

5. Змішаний спосіб постановки, коли використовуються різні способи почергово. У розумово відсталих дітей при постановці звуків, як правило, використовуються змішані способи постановки більшою мірою, ніж у нормальних.

У міру того, як звук досягає правильного звучання, необхідно переходити до *етапу автоматизації*. Процес автоматизації звука полягає у тренувальних вправах зі спеціально підібраними словами, простими за фонетичним складом і такими, що не містять порушених звуків.

На етапі постановки звуків в процесі корекційної діяльності повинні залучатися різноманітні відчуття дитини: зорові (повинна бачити, як рухаються губи, язик, у якому положення вони знаходяться при вимові), слухові (чути вимову звука, його правильне й неправильне звучання), тактильні (відчувати вібрацію голосових зв'язок).

Для занять необхідне широке дзеркало, щоб дитина одночасно бачила своє обличчя й логопеда, медичний шпатель, зонди.

На думку М. Шеремет, перед етапом постановки звуку дитина повинна навчитися:

- упізнавати звуки мовлення і не змішувати їх при сприйманні;
- відрізнити нормовану вимову від дефективної;
- здійснювати слуховий контроль за своєю вимовою й оцінювати якість звуків власного мовлення;
- здійснювати необхідні артикуляції, які відповідають нормативній вимові звуків;
- видозмінювати артикуляційні уклади звука залежно від поєднання його з іншими звуками в потоці мовлення;
- безпомилково використовувати звук у всіх видах мовлення.

Заняття з логопатами передбачають деякий рівень їх обізнаності з логопедичною термінологією. Дитина повинна володіти назвами органів артикуляційного апарату: губа — верхня і нижня; зуби, зубний ряд — верхній і нижній; альвеоли, альвеолярний ряд — верхній і нижній; язик, його елементи — корінь язика, спинка язика, передня і задня частини спинки язика, кінчик язика, лезо язика; піднебіння — тверде і м'яке, маленький язичок; глотка; голосові зв'язки.

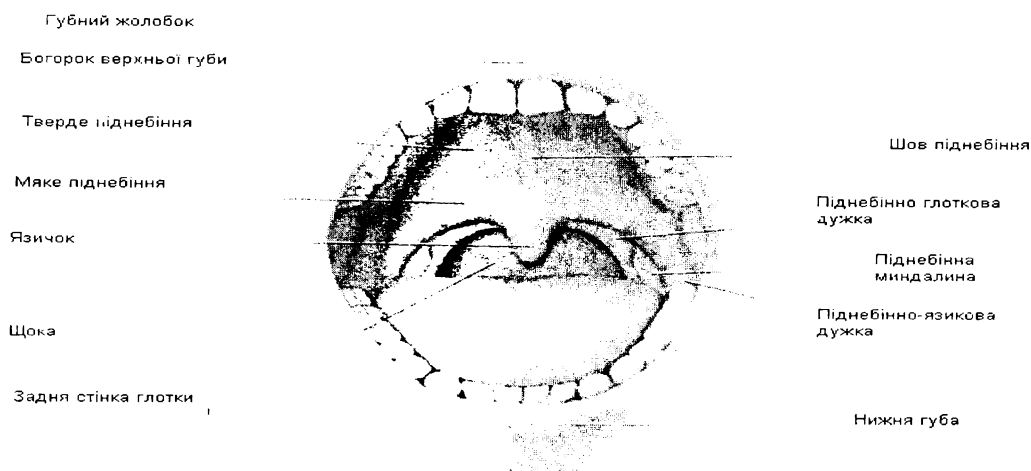

Рис. 2.1. Схема будови рота.

Дитина має розуміти значення слів „напруження”, „розслаблення”, „зімкнення”, „повітряний струмінь” і т. д.

Засвоїти різницю між поняттями звук:

голосний звук — це звук, при творенні якого струмінь видихуваного повітря не зустрічає перешкоди в ротовій порожнині, твориться за участю голосу;

приголосний — звук, при творенні якого струмінь видихуваного повітря зустрічає перешкоди в ротовій порожнині й утворюється за участю голосу і шуму; буква (літера) — це знак для позначення звуків.

Розуміти, що склад — це частина слова, що вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря; слово — це звукове вираження певного поняття, а речення — це слово чи група слів пов'язаних змістом, граматично та інтонаційно оформлених, що є засобом вираження думки.

2.2. Недоліки вимовляння голосних звуків та прийоми їх постановки

Звук [a]

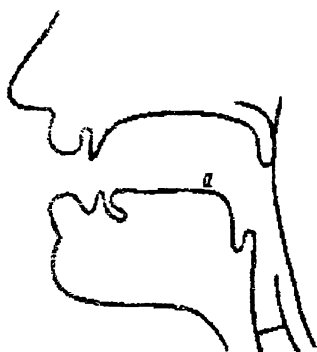
Знати характеристику звука:

голосний, не лабіалізований, заднього ряду, низького ступеня підняття, при творенні звука ротова порожнина широко відкрита, тому цей звук називають широким.

Знати артикуляцію звука:

ротова порожнина широко відкрита; кінчик язика незначно відтягнутий від нижніх зубів, знаходиться нижче їх рівня; відстань між зубами до 2 см, або на ширину двох пальців; м'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки зімкнені, вібрують. Струмінь повітря вільно виходить через ротову порожнину.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

- звук [a] вимовляється з гугнявим або фальцетним відтінком.
- звук [a] при вимові подібний до звука [e].

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення щелеп, м'якого піднебіння;
- навчити подачі голосу на твердій та м'якій атаках;
- широко відкривати ротову порожнину (на два пальці) при гугнявій та фальцетній вимові;
- якщо, звук [a] при вимові подібний до звука [e], то при вимові [a] спинку язика шпателем чи зондом опустити нижче рівня зубів.

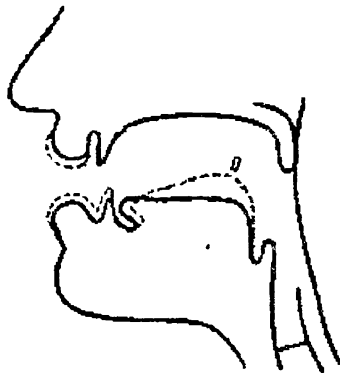
Знати характеристику звука:

голосний, лабіалізований, заднього ряду, середнього ступеня підняття.

Знати артикуляцію звука:

губи витягнені вперед, округлені; зуби розімкнені; кінчик язика відтягнений від нижніх зубів; спинка язика не дуже високо піднімається у напрямі до м'якого піднебіння; м'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки вібрують. Струмінь повітря вільно виходить через ротову порожнину.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (губи не витягнені вперед і не округлені);
- при вимові звук [o] подібний до [a];
- звук [o] вимовляється з гугнявим відтінком;
- при вимові звука [o] наявний відтінок голосного [y].

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення й напруження губ;
 - навчити витягувати губи (за наслідуванням або з допомогою вказівного і великого пальців рук);
 - показати відмінності в артикуляції звуків [a] та [y];
 - якщо, звук [o] при вимові подібний до звука [y], то при вимові [o] непотрібно надмірно витягувати губи.

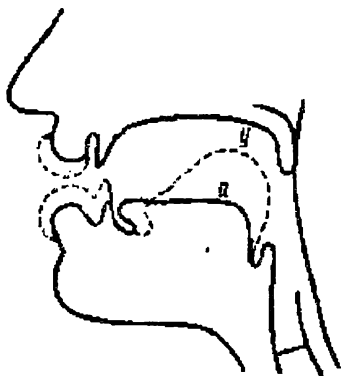
Знати характеристику звука:

голосний, лабіалізований, заднього ряду, високого ступеня підняття.

Знати артикуляцію звука:

губи дуже витягнуті вперед; зуби розімкнені; кінчик язика відтягнений від передніх зубів і загнутий незначно вниз; спинка язика високо піднімається до м'якого піднебіння; м'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину; голосові зв'язки вібрують.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (губи не витягнені вперед);
- при вимові звук [y] подібний до [o];
- звук [y] вимовляється з гугнявим відтінком;
- при малому ротовому отворі під час вимови звука [y] наявний відтінок приголосного;
- звук [y] може вимовлятися як двогубне [e].

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення й напруження губ;
 - навчити дуже витягувати губи вперед „трубочкою” (за наслідуванням або за допомогою вказівного і великого пальців рук);
 - показати відмінності артикуляції звуків [o] та [y];
 - при носовому відтінку, наявності відтінку приголосного, малому ротовому отворі під час вимови звука [y] потрібно формувати й контролювати прямий струмінь видихуваного повітря.

Знати характеристику звука:

голосний, не лабіалізований, переднього ряду, середнього ступеня підняття. В українській мові, на відміну від російської, відсутня напруженість артикуляційного апарату. Голосний [e] в українській мові не пом'якшує приголосних.

Знати артикуляцію звука:

губи розтягнені на боки й притиснені до зубів; відстань між зубами до 1 см, або на ширину пальця; кінчик язика опущений, не прилягає до нижніх зубів; спинка язика посунена вперед, ближче до середньої частини твердого піднебіння; м'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину; голосові зв'язки зімкнені й вібрують; за артикуляційним укладом звук [e] є перехідним від звука [a] до звука [i].

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (губ і зубів);
- звук [e] відсутній;
- звук [e] вимовляється з носовим відтінком;
- звук [e] вимовляється з відтінком голосного [и];
- при вимові звук [e] подібний до [a] або [i];
- звук [e] вимовляється з носовим відтінком.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення губ (розтягнені), зубів (не зімкнені);
- навчити розтягувати губи (за наслідуванням або з допомогою вказівного і великого пальців рук) й звукувати відстань між зубами до 1 см. при переході від вимови звука [a] до вимови звука [e];
- показати відмінності в артикуляції звуків [e] та [a].

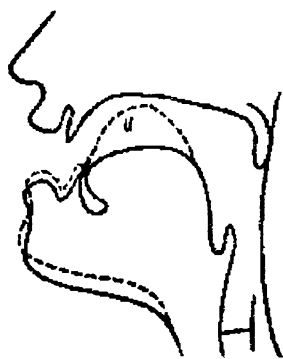
Знати характеристику звука:

голосний, не лабіалізований, заднього ряду, низького ступеня підняття, при творенні звука ротова порожнина широко відкрита, тому цей звук називають широким.

Знати артикуляцію звука:

ротова порожнина широко розкрита; кінчик язика незначно відтягнутий від нижніх зубів, знаходиться нижче їх рівня; м'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки вібрують. Струмінь повітря вільно виходить через ротову порожнину.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (губ, зубів, язика);
- звук [u] відсутній;
- звук [u] вимовляється з відтінком голосного [i];
- звук [u] вимовляється з відтінком приголосного [й] або замінюється.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення губ, зубів, язика;
 - при тривалій вимові звука [i] або складів пі, бі спинку язика шпателем або зондом відсунути від нижніх зубів й водночас трохи підняти, до утворення звука [u], складів пи, би;
 - показати відмінності в артикуляції звуків [u] та [i].

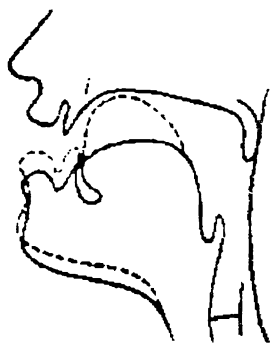
Знати характеристику звука:

голосний, не лабіалізований, переднього ряду, високого ступеня підняття, при творенні звука високого підняття залишається дуже вузький прохід для повітря, тому цей звук ще називають вузьким.

Знати артикуляцію звука:

губи утворюють вузьку щілину, розтягнені на боки значно більше, ніж при артикуляції [e]; відстань між зубами — незначна щілина, кінчик язика впирається в нижні зуби; передня частина спинки язика високо піднята до твердого піднебіння; бокові краї язика зімкнені з верхніми боковими альвеолами.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (губ, зубів);
- звук [l] відсутній;
- звук [l] вимовляється з відтінком голосного [e];
- звук [l] вимовляється з відтінком між [й] та [i];
- звук [u] замінюється голосним [u].

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення губ, відстань між рядами зубів (різцями);
- при тривалій вимові звука [e] звузити відстань між зубами до щілини (за наслідуванням артикуляційних рухів логопеда) й утворення звука [i];
- показати відмінності в артикуляції звуків [a], [e] та [i].

2.3. Недоліки вимовляння приголосних звуків та прийоми їх постановки

Звуки [л, б, м]

Знати характеристику звуків:

[л] — приголосний, ротовий, твердий, губно-губний, зімкнений, глухий;

[б] — приголосний, ротовий, твердий, губно-губний, зімкнений, парний, дзвінкий;

[м] — приголосний, твердий, губно-губний, зімкнено-прохідний, носовий.

Знати артикуляцію звуків:

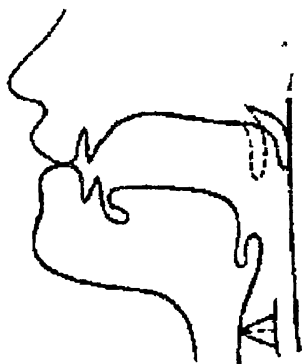
при вимові звука [л] верхня і нижня губа зімкнені, язик вільно лежить у ротовій порожнині або набуває положення наступного звука. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Струмінь видихуваного повітря прориває зімкнені губи і в цей час чути звук [л]. При вимові звука [л] голосові зв'язки не вібрують.

Вимова [б] характеризується приєднанням голосу тобто голосові зв'язки вібрують й менш щільним змиканням губ, що й відрізняє вимову [б] від [л].

Артикуляція звука [м] подібна до артикуляції звука [л] й [б] вимовляється без прориву, лише змінюється положення м'якого піднебіння, яке опускається, утворюючи отвір для проходження струменя повітря через ніс, губи не напружені.

М'які звуки [л'], [б'], [м'] відрізняються від твердих більшим підняттям середньої частини спинки язика.

Знати артикуляційний профіль звуків:

Уміти виявити порушення вимови звуків:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, незрощення верхньої губи, порушення іннервації кругового м'яза);

— звуки [л, б, м] відсутні;

— звук [л] вимовляється з відтінком приголосного [ф];

— звук [м] вимовляється з відтінком [в] або [л];

— звук [б] звучить як [мб, лб].

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звуків:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звуків:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення і напруження губ, напрям видихуваного повітря;
- навчити змикати губи (за наслідуванням або з допомогою вказівного і великого пальців рук), робити сильний видих й проривати струменем повітря зімкнені губи до вимови звука [п];
- тривало промовляючи звук [п] приєднати звучання голосу й утворення звука [б], контролюючи включення голосових зв'язок відчуттями долоні руки притиснутої до передньої стінки глотки;
- при тривалій вимові звука [у] проводити швидкими рухами вказівним пальцем зверху вниз по губам до утворення вібрації й злиття звука [у] з [б] (уб, уб, б, б);
- показати відмінності в артикуляції звуків [п], [б] та [м];
- розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [п], [б], [м].

Звуки [д, т, н, д' т' н]

Знати характеристику звуків:

[т] — приголосний, твердий, ротовий, передньоязиковий, зімкнений, глухий. Звук [т'] м'який, парний твердого звука [т];

[д] — приголосний, твердий, ротовий, передньоязиковий, зімкнений, дзвінкий, парний глухого [т]. Звук [д'] парний глухого [т];

[н] — приголосний, твердий, носовий, передньоязиковий, зімкнений, сонорний. Звук [н'] м'який, парний твердого звука [н].

Знати артикуляцію звуків:

губи і зуби під час вимови звуків набувають положення наступної голосної. Кінчик язика разом із передньою частиною спинки впирається у верхні зуби й альвеоли. Бокові краї прилягають до верхніх кутніх зубів, утворюючи перепону для повітря. Струмień повітря розриває зімкнення між язиком і верхніми зубами. При іншому варіанті артикуляції язик упирається в нижні зуби і зімкнення відбувається з верхніми зубами. М'яке піднебіння в обох випадках закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують при вимові [т].

Утворення звука [д] відрізняється від утворення звука [т] вібрацією голосових зв'язок під час прориву струменем повітря зімкнення між язиком і верхніми зубами й альвеолами.

Артикуляція звука [н] відрізняється від [д] положенням м'якого піднебіння, яке при вимові звука [н] опускається і відкриває прохід для повітря через

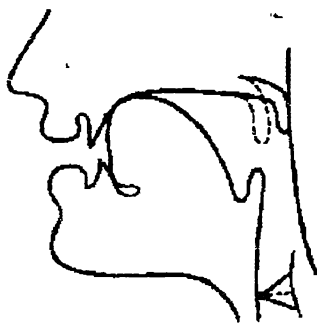
носову порожнину й повітря проходить через ніс.

При утворення м'яких звуків [m', d', n'] спинка язика більше піднімається і напружується й спинка язика утворює зімкнення за альвеолами з передньою частиною піднебіння, кінчик язика торкається нижніх зубів чи ясен. Прорив струменем повітря зімкнення між спинкою язика і піднебінням набагато слабший.

Тверді й м'які звуки можуть мати нижню і верхню артикуляцію.

Знати артикуляційний профіль звуків:

[m, d, n]

[m', d', n']

Уміти виявити порушення вимови звуків:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (міжзубна вимова звуків, пом'якшена вимова, гугнява вимова);
- звуки [m, d, n] відсутні;
- звук [d] замінюється звуком [m] і навпаки;
- звуки [m, d, n] замінюються звуками [m', d', n'];
- дзвінкий звук [d] вимовляються глухо.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звуків:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звуків:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення і напруження язика, напрям видихуваного повітря;
- навчити утримувати широкий язик у верхньому положенні й зімкнення з верхніми зубами чи альвеолами (за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда) до 1-3 хв.;
- робити сильний видих й проривати струменем повітря зімкнення між язиком і піднебінням беззвучно (без включення голосу), контролюючи розставленими вказівним й середнім пальцями напрям струменя видихуваного повітря;

- прориваючи сильним поштовхом повітря змикання язика і піднебіння, на одному видиху намагатися промовляти звуки [т, д, н] до 25-30 разів;
- в складних випадках інколи прориваючи сильним поштовхом повітря змикання язика і піднебіння, на одному видиху намагатися промовляти склади та-та-та, да-да-да, на-на-на;
- для постановки звука [д] тривало вимовляти звук [т], контролюючи включення голосових зв'язок відчуттями напруження м'язів шиї долонею руки притиснутої до передньої стінки глотки до виникнення звука [д];
- показати відмінності в артикуляції звуків [т], [д] та [н];
- м'які пари [т', д', н'] ставляться аналогічно твердим звукам [т, д, н], проте язик більш напружений й наближений до піднебіння;
- розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [т], [д], [н] та [т', д', н'].

Звуки [к, г, х, г]

Знати характеристику звуків:

- [к] — приголосний, задньоязиковий, зімкнений, глухий, ротовий;
- [г] — приголосний, задньоязиковий, зімкнений, ротовий, парний дзвінкого звука [к];
- [х] — приголосний, твердий, задньоязиковий, фрикативний, глухий, ротовий;
- [г] — приголосний, твердий, глотковий, парний дзвінкий звука [х].

Знати артикуляцію звуків:

губи і зуби при вимові набувають положення наступної голосної. При вимові [к, г] кінчик язика опущений й відтягується від нижніх зубів, задня частина спинки язика піднімається вгору до м'якого піднебіння і утворює з ним зімкнення на межі твердого і м'якого піднебіння. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують при вимові [к].

Артикуляційний уклад звука [г] подібний до [к], проте спинка язика торкається піднебіння на значно меншій ділянці ніж при вимові [к], а голосові зв'язки змикаються і вібрують.

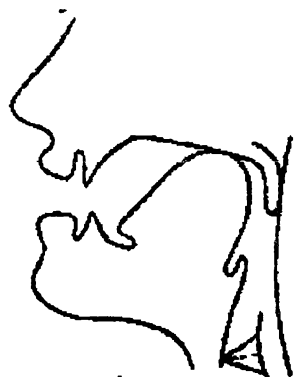
При вимові звука [х] задня частина спинки язика утворює щілину з м'яким піднебінням, через яку проходить струмінь видихуваного повітря. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують при вимові [х].

Артикуляція [г] відбувається при зближенні кореня язика зі спинкою глотки (фаринкса), тому його називають фарингальним або глотковим. Артикуляційний уклад звука [г] подібний до [х], проте спинка язика не значно більш напружена ніж при вимові [х], а голосові зв'язки змикаються й вібрують при вимові [г].

Знати артикуляційний профіль звуків:

[к, г]

[х, з]

Уміти виявити порушення вимови звуків:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (спинка язика не піднімається до піднебіння, не утворюється зімкнення й щілина між спинкою язика й м'яким піднебінням);

— звуки [к] відсутній (при опущеному кінчику язика) або викривлений (при зімкненні кінчика язика з верхніми зубами тобто звук передньоязиковий) — *каптацизм*, замінений іншим, часто [т, х] — *паракаптацизм*;

— звук [х] відсутній або викривлений — *хитизм*, утворюється шляхом заміни на інші звуки — *парахитизм*;

— звук [з] відсутній або викривлений — *гаммацизм*, утворюється шляхом заміни на інші звуки, часто [д, к] *парагаммацизм*;

— звук [г] замінюється звуком [х];

— звуки [к, г] вимовляються глухо.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звуків:

— за наслідуванням;

— із механічною допомогою;

— змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звуків:

— проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;

— при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення язика, утворення язиком й піднебінням зімкнення й щілини на межі твердого і м'якого піднебіння;

— навчити утримувати спинку язика крутим горбом у положенні зімкнення-щілини (за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда) до 1-3 хв.;

— робити сильний видих й проривати струменем повітря зімкнення між язиком і піднебінням беззвучно (без включення голосу), контролюючи силу струменя видихуваного повітря долонею на відстані 3-6 см. від рота при вимові [к];

— видихати повітря через щілину утворену спинкою язика й піднебінням при вимові [х] та включати голосові зв'язки при вимові [з];

— для постановки звука [к] тривало вимовляти звук [т] у нижній артикуляції або складі та-та-та, одночасно натискаючи шпателем чи зондом на

передню частину язика й просуваючи язик в глибину порожнини рота до утворення зімкнення спинки язика з піднебінням;

— звук [z] ставиться від [d] таким способом як звук [k] від [m];

— звук [x] ставиться від [c] таким способом як звук [k] від [m];

— для постановки звука [k] й утворення зімкнення спинки язика з піднебінням можна природно за наслідуванням покашлювати;

— для постановки звука [x] й утворення щілини між спинкою язика й піднебінням можна за наслідуванням робити дії побідні до зігрівання долонею рук теплим видихом;

— показати відмінності в артикуляції звуків [k-ɾ] та [z-x];

— розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [k, ɾ], [z, x].

Звук [ɐ]

Знати характеристику звука:

приголосний, твердий, губно-губний, щілинний, сонорний, не має дзвінкої і глухої пари.

Знати артикуляцію звука:

губи і зуби при вимові розімкнені, нижня губа з верхньою утворює вузьку щілину, через яку проходить струмінь видихуваного повітря, язик пасивно лежить біля нижніх зубів внизу ротової порожнини. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки зімкнені, вібрують і включається голос.

М'який звук утворюється незначним підніманням середньої частини спинки язика.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, незрощення верхньої губи, порушення іннервації кругового м'яза, надмірного або недостатнього зближення губ);

— звук [ɐ] відсутній;

— звук [ɐ] замінюється звуком [ɸ] або звуком [y];

— звук [ɐ] вимовляється гнусаво.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення і напруження губ;
 - навчити утворювати щілину між нижньою й верхньою губою (за наслідуванням або з допомогою вказівного й великого пальців рук рухом звуження ротової щілини при вимові звука [a]), при цьому видихати через щілину до вимови звука [ɐ];
 - при тривалій вимові звука [i] швидким рухом вказівних пальців не сильно розтягнути ротову щілину в сторони, при цьому видихати через щілину до вимови звука [ɐ] або [iʷ-iʷ-v-v];
 - показати відмінності в артикуляції звуків [ɐ] та [ɸ];
 - розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [ɐ], [ɸ].

Звук [ɸ]

Знати характеристику звука:

твердий, губно-зубний, щілинний, глухий, не має дзвінкої пари.

Знати артикуляцію звука:

губи і зуби при вимові розімкнені, нижня губа при вимові звука [ɸ] трохи піднята й не торкається нижньої, утворює внутрішньою стороною вузьку щілину з краєм верхніх різців, через яку проходить струмінь видихуваного повітря, язик пасивно лежить біля нижніх зубів внизу ротової порожнини. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки розімкнені, видихуване повітря проходить через щілину між зубами й нижньою губою. М'який звук утворюється незначним підніманням спинки язика.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

- неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, незрощення верхньої губи, порушення іннервації

кругового м'язу, надмірного або недостатнього зближення нижньої губи із краєм верхніх зубів);

- звук [ф] відсутній;
- звук [ф] вимовляється гнусаво.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення нижньої губи й верхніх зубів;
 - навчити утворювати щілину нижньою губою й краєм різців верхніх зубів (за наслідуванням або з допомогою вказівного пальця рухом знизу ввверх), роблячи при цьому видих через щілину до вимови звука [ф];
 - для постановки звука [ф] і утворення щілини нижньою губою й краєм різців верхніх зубів можна імітувати за наслідуванням дії, подібні до охолодження видихом чаю, молока;
 - показати відмінності в артикуляції звуків [ф] та [в];
 - розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [ф], [в].

Звук [ʏ]

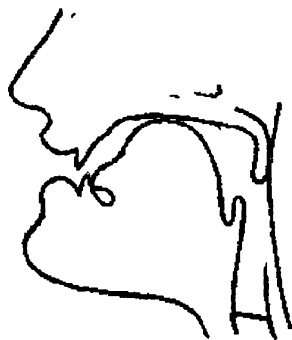
Знати характеристику звука:

приголосний, м'який, середньоязиковий, щілинний.

Знати артикуляцію звука:

губи і зуби незначно розкриті, губи розтягнені й набувають положення наступної голосної. Кінчик язика торкається ясен нижніх зубів, середня частина спинки напружена, вигнута горбом й утворює вузьку щілину з твердим піднебінням. Краї язика торкаються бокових зубів. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки вібрують.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звука:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (спинка язика не піднімається до піднебіння, не утворюється щілина між спинкою язика й піднебінням);

— звук [й] відсутній, не утворюється перед голосним або викривлений — *йотацізм*, замінений іншими звуком — *парайотацізм*;

— звук [й] замінюється звуком [л];

— вимова звука [й] міжзубна (утворюється шляхом просування кінчика язика між зубами).

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

— за наслідуванням;

— із механічною допомогою;

— змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звука:

— проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;

— при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення язика, утворення язиком з твердим піднебінням щілини;

— навчити утримувати спинку язика крутим горбом у положенні щілини (за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда) до 1-3 хв.;

— робити сильний видих повітря через щілину між язиком і піднебінням та включати голосові зв'язки при вимові [й];

— для постановки звука [й] тривало вимовляти звук [i] й одночасно натискати, з допомогою шпателя чи зонда, на передню частину язика з просуванням в глибину порожнини рота до утворення щілини між спинкою язика й піднебінням і утворення звука [i-i-i-йй-йй-й-й];

— звук [й] ставиться таким же способом від звука [a];

— звук [й] ставиться таким же способом від звука [з'];

— показати особливості в артикуляції звука [й] та вживання його в словах;

— розвивати слухове сприймання й диференціацію звука [й].

Звуки [с, с', з, з', ц, ц', дз, дз']

Знати характеристику звуків:

[с] — приголосний, твердий, передньоязиковий, щілинний, глухий, парний м'якого звука [с'] і дзвінкого [з];

[з] — приголосний, твердий, передньоязиковий, щілинний, дзвінкий, парний м'якого звука [з'] і глухого [с];

[ц] — приголосний, твердий, передньоязиковий, зімкнено-щілинний або аффрикат, глухий, парний м'якого звука [ц']. Звукосполучення [дз'] — парний дзвінкий звука [ц]. Аффрикати складаються з двох елементів звук [ц] — із зімкненого [т] й щілинного [с], звукосполучення [дз] — із зімкненого [д] і щілинного [з];

[дз', ц'] — парні м'які [ц, дз].

Знати артикуляцію звуків:

губи розтягнуті у посмішці, зуби зімкнені, за винятком тих випадків коли наступними голосними будуть лабіалізовані звуки [o] чи [y]. Зуби зближені до щілини на 1-1,5 мм. Кінчик язика торкається нижніх зубів-різців. Бокові краї притиснуті до верхніх кутніх зубів. Спинка язика злегка вигнута вгору. На передній частині спинки язика посередині утворюється повздовжня канавка або широка щілина між спинкою язика, альвеолами та верхніми зубами. Струмінь повітря проходить уздовж спинки язика ніби по канавці й між різцями верхніх й нижніх зубів, зустрічаючи перепону в роті у вигляді вузької щілини між спинкою язика й альвеолами та викликаючи свистячий шум. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки розімкнені й не вібрують при вимові [c].

Звук [з] утворюється подібно звука [с], проте голосові зв'язки зімкнені й вібрують при вимові [з], тобто звук [з] утворюється з участю голосу.

Вимова м'яких [с'] і [з'] подібна до артикуляції [с] і [з], проте м'язи язика більш напружені, спинка язика більш вигнута в напрямі піднебіння, внаслідок чого щілина, по якій проходить струмінь повітря, звужується, кінчик язика впирається в передні нижні різці, тобто збільшується загальна напруженість артикуляційного апарату. Виникає шум, який нагадує свист, звук має пом'якшений відтінок.

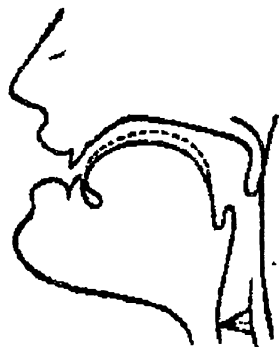
Звук [ц] африкат, утворений злиттям звуків зімкненого [т] і щілинного [с]. Губи розтягнені у посмішці або набувають положення наступного голосного. Передня частина спинки язика змикається із альвеолами, а кінчик язика впирається у різці нижніх зубів. Передня частина спинки язика спочатку утворює зімкнення з альвеолами й верхніми зубами, яке плавно переходить у щілину між спинкою язика й альвеолами та викликаючи свистячий шум. М'яке піднебіння підняте, закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують при вимові [ц].

Звукосполучення [дз] утворене злиттям звуків зімкненого [д] і щілинного [з]. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують при вимові [дз].

Артикуляція м'яких [ц'] і [дз'] подібна до артикуляції [ц, дз]. Відмінність лише у більшому напруженні м'язів артикуляційного апарату.

Знати артикуляційний профіль звуків:

с, з, с', з'

ц, дз

Уміти виявити порушення вимови звуків:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, спинка язика не утворює щілини й зімкнення між спинкою язика й альвеолами);

— звуки [с, з] відсутні або викривлені — *сигматизм свистячих*, замінені іншими звуками, часто [ш, ж] — *парасигматизм свистячих* або шиплячий сигматизм;

— звуки [с, з] утворюються шляхом просування кінчика язика між зубами, чується відтінок [ш, ж, ч] — *міжзубна вимова*;

— звуки [с, з] утворюються шляхом притискання кінчика язика до нижніх зубів, чується відтінок [т, д] — *призубна вимова*;

— звуки [с, з] утворюються шляхом зближення нижньої губи з верхніми різцями зубів, чується відтінок [ф, в] — *губно-зубна вимова*;

— звуки [с, з] утворюються шляхом проходження струменя повітря між краями язика і кутніми зубами з одного чи обох боків, чується [хл, гл] — *бічна вимова*. Боковий стигматизм буває одностороннім і двостороннім;

— звуки [с, з] утворюються шляхом проходження струменя повітря між м'яким піднебінням та задньою стінкою глотки — *носова вимова* або носовий сигматизм;

— звуки [ц, дз] порушуються подібно порушенням звуків [с, з];

— звуки [ц, дз] порушуються внаслідок відсутності злиття елементів — *почергова вимова елементів*;

— звуки [з, дз] вимовляються глухо.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звуків:

— за наслідуванням;

— із механічною допомогою;

— змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звуків:

— проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;

— при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення губ, зубів, язика, утворення передньою частиною спинки язика, альвеолами й зубами широкої щілини та зімкнення;

— навчити утворювати посередині передньої частини спинки язика повздовжню канавку або широку щілину між спинкою язика і альвеолами та верхніми зубами (за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда);

— робити видих уздовж спинки язика по канавці у щілину між різцями верхніх й нижніх зубів беззвучно (без включення голосу), контролюючи силу холодного струменя видихуваного повітря вказівним пальцем або вказівним й середнім розставленими пальцями на відстані 3-6 см. від рота при вимові [с];

— для постановки звука [с] робити видих уздовж спинки язика, одночасно натискаючи шпателем чи зондом посередині передньої частини язика до утворення широкої щілини між спинкою язика і альвеолами та верхніми зубами

до утворення „сичання”;

— звук [з] ставиться від [с] при видиху холодного струменя повітря через широку щілину між спинкою язика і альвеолами та верхніми зубами та включенням голосових зв'язок до утворення [з];

— звук [с] ставиться від [а] способом зближення щелеп та утворення щілини між зубами та спинкою язика й альвеолами з допомогою зонда чи шпателя, що одночасно притискають язик посередині передньої частини язика опускаючи його нижче рівня нижніх різців;

— для постановки звука [с] можна запропонувати дитині відтворити сичання гуски;

— звуки [с'] і [з'] подібні до артикуляції [с] і [з], проте м'язи язика більш напружені, спинка язика більш вигнута в напрямі піднебіння, щілина звужується, кінчик язика впирається в передні нижні різці, тобто збільшується загальна напруженість артикуляційного апарату, виникає звук з пом'якшеним відтінком.

— для постановки звука [ц] навчити утворювати спочатку змикання передньої частини язика з альвеолами або нижніми різцями зубів, а потім широку щілину між спинкою язика та верхніми зубами та спрямовувати холодний струмінь повітря на вказівний палець або простір між вказівним й середнім розставленими пальцями;

— для постановки звука [ц] вимовляти звук [т] у нижній артикуляції спочатку уповільнено з поступовим прискоренням темпу й переходом до вимови [с] та утворення злиття [т-тс-тс-ц-ц-ц];

— звукосполучення [дз] утворюється в процесі вимови звука [д] у нижній артикуляції спочатку уповільнено з поступовим прискоренням темпу й переходом до вимови звука [з] та утворення злиття [д-дз];

— артикуляція [ц', дз'] подібна до артикуляції [ц, дз]. Відмінність лише у більшому напруженні м'язів артикуляційного апарату.

— показати відмінності в артикуляції звуків [с-з], [с'-з'] та [ц-дз], [ц'-дз'];

— розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [с], [з], [с'], [з'] [ц], [дз], [ц'], [дз'].

Звуки [ш, ж, ч, дж]

Знати характеристику звуків:

[ш] — приголосний, твердий, передньоязиковий, щілинний, глухий, парний дзвінкого звука [жс];

[жс] — приголосний, твердий, передньоязиковий, щілинний, дзвінкий, парний глухого звука [ш].

[ч] — приголосний, твердий, передньоязиковий, зімкнено-щілинний або аффрикат, глухий, парний дзвінкого звукосполучення [дж]. В позиції перед [і] пом'якшується.

[джс] — звукосполучення, твердого звучання, передньоязикове, зімкнено-щілинне або аффрикат, дзвінкий, парний глухого [ч].

Знати артикуляцію звуків:

звуки [ш] і [ж] мають два варіанти правильної артикуляції: верхню і нижню, в залежності від положення кінчика язика. Губи при вимові [ш] і [ж] незначно округлені, інколи злегка витягнуті вперед. Зуби зближені на відстань 2-4 мм. Широкий кінчик язика при верхній артикуляції піднімається до твердого піднебіння, утворюючи з ним щілину. Бокові краї прилягають до верхніх корінних зубів. Задня частина спинки язика по середній лінії піднята й утворює з піднебінням друге звуження й незначне заглиблення. При нижній артикуляції кінчик язика відтягується назад, потовщуючи спинку, утворює з піднебінням щілину. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки розімкнені, не вібрують при вимові [ш], пропускають вільно видихуваний струмінь повітря в ротову порожнину, що зустрічає перепону у вигляді щілини між широким краєм язика і піднебінням й виникає шум, який чується як шипіння.

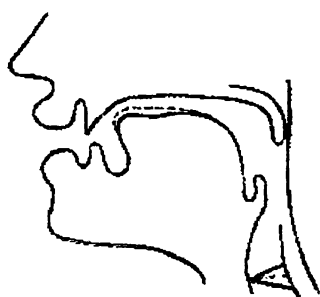
Звук [ж] артикуляцією подібний до [ш], але голосові зв'язки зімкнені і вібрують при вимові [ж].

Звуки [ч] і [дж], африкати, мають два варіанти правильної вимови — верхню й нижню, в залежності від положення кінчика язика. При верхній артикуляції кінчик язика і передня частина його спинки піднімаються до альвеол і твердого піднебіння, утворюючи зімкнення, яке переходить у щілину. При нижній артикуляції кінчик язика опущений і відтягнутий назад, а спинка утворює зімкнення, яке переходить у щілину. Бокові краї язика прилягають до верхніх бокових зубів. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не вібрують при вимові [ч] і вібрують при вимові [дж].

Знати артикуляційний профіль звуків:

[ш, ж — верхня артикуляція]

[ш, ж — нижня артикуляція]

[ч]

[дж]

Уміти виявити порушення вимови звуків:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, спинка язика не утворює щілини й зімкнення між спинкою язика й альвеолами);

— звуки [ш, ж] відсутні або викривлені — *стигматизм* шиплячих, замінені іншими звуками, часто [ш, ж] — *парасигматизм* шиплячих;

— звуки [ш, ж] утворюються шляхом просування кінчика язика між зубами, чується відтінок [с, з] — *міжзубна вимова*;

— звуки [ш, ж] утворюються шляхом притискання кінчика язика до нижніх зубів, чується відтінок [с, з] — *призубна вимова*;

— звуки [ш, ж] утворюються шляхом зближення нижньої губи з верхніми різцями зубів, чується відтінок [с, з] — *губно-зубна вимова*;

— звуки [ш, ж] утворюються шляхом проходження струменя повітря між краями язика і кутніми зубами з одного чи обох боків, чується [сл, зл] — *бічна вимова*;

— звуки [ш, ж] утворюються шляхом проходження струменя повітря між м'яким піднебінням та задньою стінкою глотки — *носова вимова*;

— звуки [ш, ж] утворюються внаслідок проходження струменя повітря між стиснутими зубами, щоками та кутами рота — *щічна вимова*;

— звуки [ш, ж] утворюються шляхом зближення спинки язика з твердим піднебінням — *нижня вимова*;

— звуки [ш, ж] утворюються шляхом проходження струменя повітря між твердим піднебінням та задньою частиною спинки язика — *задньоязикова вимова*;

— звуки [ч, дж] порушуються подібно порушенням звуків [ш, ж];

— звуки [ч, дж] порушуються внаслідок відсутності злиття елементів — *почергова вимова елементів*;

— звуки [ж, дж] вимовляються глухо.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

— за наслідуванням;

— із механічною допомогою;

— змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звуків:

— проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;

— при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення губ, зубів, кінчика язика, утворення кінчиком язика й твердим піднебінням широкої щілини та зімкнення;

— навчити утворювати широку щілину між кінчиком язика й твердим піднебінням (за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда);

— вільно видихати струмінь повітря через щілину утворену широким кінчиком язика й твердим піднебінням, при верхній артикуляції, беззвучно (без включення голосу), контролюючи силу теплого струменя видихуваного повітря

вказівним пальцем або вказівним й середнім розставленими пальцями на відстані 3-6 см. від рота, виникає шум, який чується як шипіння.

— для постановки звука [ш] робити видих через щілину утворену широким кінчиком язика й твердим піднебінням, одночасно підтримуючи шпателем чи зондом передню частину язика до утворення широкої щілини між твердим піднебінням й виникнення „шипіння”;

— звук [ш] ставиться від [а] в процесі вимови якого утворюємо щілину між кінчиком язика й піднебінням з допомогою зонда чи шпателя, що одночасно піднімають передню частину широкого язика вгору;

— для постановки звука [ш] можна запропонувати дитині відтворити шелест сухого листа під ногами, звук, що виникає при пересипання сухих речовин та ін.;

— для постановки звука [ш] можна запропонувати дитині відтворити вправу „чашечка”, перевести „чашечку” за зуби, утримуючи язик у верхньому положенні самостійно чи з допомогою шпателя або зонда, видихаючи через „чашечку” утворити звук;

— звук [ж] ставиться від [ш] при видиху теплого струменя повітря через широку щілину між широким кінчиком язика й піднебінням та включенням голосових зв'язок до виникнення [ж];

— для постановки звука [ч] навчити утворювати спочатку змикання передньої частини язика з альвеолами [т], а потім широку щілину між кінчиком язика та піднебінням [ш] з поступовим прискоренням темпу вимови до утворення злиття [т-ти-ти-ч-ч-ч], спрямовувати струмінь повітря на вказівний палець або простір між вказівним й середнім розставленими пальцями;

— звукосполучення [дж] утворюється в процесі вимови звука [д] у верхній артикуляції й переходом до вимови звука [ж], спочатку сповільнено, з поступовим прискоренням темпу вимовляння та утворення злиття [д-д-дж-дж];

— показати відмінності верхньої й нижньої артикуляції звуків [ш-ж] та [ч-дж];

— розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [ш], [ж], [ч], [дж] [с], [з], [ч], [дж].

Звукосполучення [шч]

Знати характеристику звука:

складається з двох звуків [ш-ч], відноситься до групи шиплячих, позначається літерою щ.

Знати артикуляцію звукосполучення:

при вимові губи незначно витягнені вперед, округлені, зуби зближені, кінчик язика піднятий до альвеол і утворює з ними щілину, середня частина язика опущена, бокові краї притиснені до внутрішньої сторони верхніх корінних зубів, повітряний струмінь проходить посередині язика.

Знати артикуляційний профіль звукосполучення:

Уміти виявити порушення вимови звуків:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, спинка язика не утворює щілину й зімкнення між спинкою язика й альвеолами);

— звуки [ш, ч] відсутні;

— звукосполучення [шч] утворюються шляхом просування кінчика язика між зубами — міжзубна вимова;

— звукосполучення [шч] утворюється шляхом проходження струменя повітря між краями язика і кутніми зубами з одного чи обох боків;

— звукосполучення [шч] порушується подібно порушенням звуків [ш, ж, ч];

— звукосполучення [шч] не утворюється внаслідок відсутності злиття елементів — *почергова вимова елементів*.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

— за наслідуванням;

— із механічною допомогою;

— змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звуків:

— проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;

— при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення губ, зубів, кінчика язика, утворення кінчиком язика й твердим піднебінням широкої щілини та зімкнення;

— навчити утворювати широку щілину між кінчиком язика й твердим піднебінням (за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда);

— вільно видихати струмінь повітря через щілину утворену широким кінчиком язика й твердим піднебінням, при верхній артикуляції, беззвучно (без включення голосу), контролюючи силу теплого струменя видихуваного повітря вказівним пальцем або вказівним й середнім розставленими пальцями на відстані 3-6 см. від рота, виникає шум, який чується як шипіння.

— звукосполучення [шч] утворюється в процесі вимови звука [ш] у верхній артикуляції й переходом до вимови звука [ч] спочатку уповільнено з

поступовим прискоренням темпу вимовляння та утворення злиття [ш-ш-шч-шч];

— розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [ш], [ч], [шч].

Звуки [л, л']

Знати характеристику звука:

[л] — приголосний, передньоязиковий, зімкнено-прохідний, сонорний;

[л'] — приголосний, м'який, передньоязиковий або середньоязиковий, щілинний, сонорний.

Знати артикуляцію звука:

при вимові [л] губи і зуби набувають положення наступного голосного. Кінчик язика змикається з верхніми зубами та початком альвеол. Бокові краї язика з обох боків опущені й утворюють щілину з верхніми боковими зубами, крізь яку проходить струмінь видихуваного повітря. Задня частина спинки язика піднімається у напрямі до м'якого піднебіння. Спинка язика ввігнута. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

При вимові [л'] збільшується загальна напруженість м'язів, кінчик язика піднімається вище альвеол, а спинка — до твердого піднебіння. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звуків:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: укорочення підязикової зв'язки, рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, кінчик язика не піднімається до верхніх альвеол, кінчик язика вузький);

— звук [л] відсутній або викривлений — *ламбдацизм*, замінений іншими звуками, часто [н, у, в, л', г, й, и, р] — *параламбдацизм*;

— звук [л] утворюється подовженням суміжного голосного;

— звук [л] утворюється шляхом висунутого між зубами кінчика язика — *міжзубна вимова*;

— звук [л] утворюється шляхом витягування обох губ вперед — *губна*

вимова;

— звук [л] утворюється внаслідок надмірного підняття кореня і спинки язика — *напівпом'якшена вимова*;

— звук [л] вимовляється гнусаво, внаслідок зімкнення кореня язика з м'яким піднебінням.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звуків:

- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на широкий кінчик язика, його верхнє положення, утворення широким кінчиком язика й альвеолами зімкнення;
 - навчити утримувати широкий кінчик язика угорі біля альвеол й утворювати зімкнення з верхніми зубами та початком альвеол за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда;
 - сильним струменем видихуваного повітря проривати утворене зімкнення кінчиком язика й верхніми альвеолами, беззвучно (без включення голосу), контролюючи силу струменя видихуваного повітря вказівним пальцем або вказівним й середнім розставленими пальцями на відстані 3-6 см. від рота;
 - для утворення звука [л] сильним струменем видихуваного повітря проривати одночасно утворене шпателем чи зондом швидкими рухами вгору-вниз (то притискати то відпускати) зімкнення широкого кінчика язика з верхніми альвеолами;
 - звук [л] ставиться від [а] в процесі вимови якого з допомогою зонда чи шпателя одночасно притискаємо до зімкнення широкий кінчик язика з альвеолами;
 - для постановки звука [л] можна запропонувати дитині відтворити звуки белькотіння, що виникають при зімкненні верхньої губи й широкого кінчика язика;
 - звук [л'] подібний до артикуляції [л] при поєднанні його з голосними і, я, ю виникає пом'якшений звук;
 - показати відмінності артикуляції звуків [л], [л'];
 - розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [л], [л'].

Звуки [р, р']

Знати характеристику звука:

[р] — приголосний, твердий, передньоязиковий, альвеолярний, дрижачий, сонорний, м'який парний [р'].

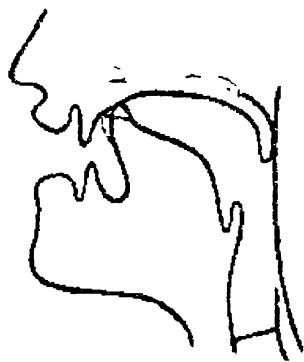
[р'] — приголосний, м'який, передньоязиковий, альвеолярний, дрижачий, сонорний, парний твердого [р].

Знати артикуляцію звука:

Губи приймають положення наступного голосного, розтягнені у посмішці. Зуби розімкнені. Широкий кінчик язика піднятий до верхніх альвеол і вібрує у сильному повітряному струмені. Бокові краї язика зімкнені з верхніми кутніми зубами. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

При артикуляції [p'] кінчик язика незначно опускається й вібрує біля шийок верхніх різців, а спинка язика наближається до твердого піднебіння, відчувається більше напруження м'язів артикуляційного апарату. М'яке піднебіння закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки зімкнені й вібрують.

Знати артикуляційний профіль звука:

Уміти виявити порушення вимови звуків:

— неточність у рухах, положеннях органів артикуляції (неправильна будова зубо-щелепної системи: укорочення під'язикової зв'язки, рідкі зуби, відсутність різців, неправильний прикус: прогенія, прогнатія, кінчик язика не піднімається до верхніх альвеол);

— звук [p] відсутній або викривлений — *ротацізм*, замінений іншими звуками, часто [л, в, д, г, й, и, р'] — *параротацізм*;

— звук [p] утворюється при зближенні кореня язика з м'яким піднебінням — *велярна вимова*;

— звуки [p] утворюється при зближенні кореня язика з маленьким язичком — *увулярна вимова*;

— звук [p] утворюється при вібрації бокових країв язика — *бічна вимова*;

— звук [p] утворюється при вібрації бокового краю язика і щоки — *щічна вимова*;

— звук [p] утворюється при відсутності вібрації кінчика язика — *одноударна вимова*;

— звук [p] утворюється при вібрації зближених губ(*кучерське р*) — *губно-губна вимова*.

Уміти доцільно вибрати спосіб постановки звука:

- за наслідуванням;
- із механічною допомогою;
- змішаним способом.

Уміти здійснити постановку звуків:

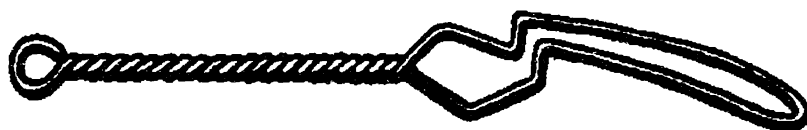
- проводити артикуляційні, голосові, дихальні вправи;
- при виконанні артикуляційних вправ перед дзеркалом звертати увагу на положення кінчика язика, утворення широким кінчиком язика й альвеолами щілини та вібрації;
 - навчити утримувати широкий кінчик язика угорі біля альвеол й утворювати вібрацію або фрикативне (без вібрації) [p] за наслідуванням або з допомогою шпателя чи зонда;
 - сильно видихати струмінь повітря через щілину утворену широким кінчиком язика й верхніми альвеолами, беззвучно (без включення голосу), контролюючи силу струменя видихуваного повітря вказівним пальцем або вказівним й середнім розставленими пальцями на відстані 3-6 см. від рота;
 - для постановки звука [p] робити сильний видих через щілину утворену широким кінчиком язика й верхніми альвеолами, одночасно підтримуючи шпателем чи зондом кінчик язика вгорі й швидкими рухами (кульковим зондом, вказівним пальчиком), вправо-вліво, проводити під кінчиком язика до виникнення вібрації;
 - для постановки звука [p] можна запропонувати дитині відтворити вправу „чашечка”, перевести „чашечку” за зуби і сильно впираючись кінчиком язика в альвеоли, відштовхнутися і вимовити [d], слідкувати щоб язик був зверху, зуби не закривалися й щелепа була нерухома;
 - звук [p] ставиться від [d, t] у процесі вимови якого з допомогою зонда чи шпателя одночасно підтримуємо широкий кінчик язика вгорі й швидкими рухами кулькового зонда, вказівного пальчика вправо-вліво проводимо під кінчиком язика до виникнення вібрації, рокоту. Займатися виробленням вібрації кінчика язика потрібно кілька разів на день, по 10-15 хвилин;
 - для постановки звука [p] можна запропонувати дитині відтворити звуки рокоту, що виникають при роботі мотора, ричання звірів;
 - звук [p] ставиться від [з, ж] у верхній позиції, в процесі вимови яких швидкими рухами кулькового зонда, вказівного пальчика вправо-вліво проводимо під кінчиком язика до виникнення вібрації з включенням голосових зв'язок до утворення звука [p];
 - звук [p'] подібний до артикуляції [p], проте м'язи язика більш напружені, спинка язика більш вигнута в напрямі піднебіння, щілина звужується, кінчик язика впирається в шийки верхніх різців, тобто збільшується загальна напруженість артикуляційного апарату, виникає звук з пом'якшеним відтінком.
 - показати відмінності артикуляції звуків [p], [p'];
 - розвивати слухове сприймання й диференціацію звуків [л], [p], [л'], [p'].

Розділ III. Зонди для постановки і виправлення вимови звуків

Потреби сучасної логопедичної практики зумовлюють необхідність вивчення теоретичної спадщини видатних учених XIX-XX століття — М. Хватцева, Р. Левіної, О. Правдіної, особливо Ф. Рау, практичний досвід якого залишається значущим і сьогодні, зокрема в пошукові раціональних способів механічної постановки звуків за допомогою логопедичних зондів під час виправлення вад звуковимови у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Знайомство із зондами Ф. Рау та методикою їх використання передбачає поєднання класичного варіанту практики з інноваційними технологіями сучасного логопедичного впливу.

3.1. Зонди професора Ф. Рау

Зонд № 1

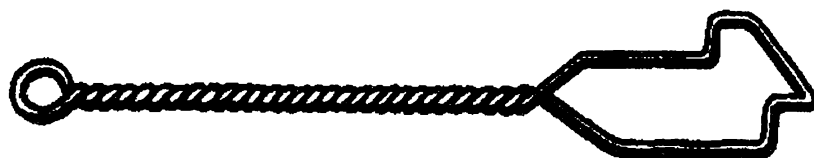
Використовується для повздовжнього натискування на спинку язика з метою утворення посередині (середній лінії) язика канавки, розширення простору між спинкою язика й піднебінням. Застосовується при усуненні бокового стигматизму, зокрема бокової вимови [с, з, ц], а також при заміні голосного [i] звуком [й].

Зонд № 2

Використовується для утримання кінчика язика за нижніми зубами при усуненні призубного стигматизму, зокрема призубної вимови звуків [с, з, ц].

Зонд № 3

Використовується для утримання переднього краю язика за нижніми зубами при усуненні призубного стигматизму.

Зонд № 4

Використовується для утримання переднього краю язика за нижніми зубами при усуненні призубного стигматизму, поперечного натискання на спинку язика для утворення бокових щілин між язиком і верхніми корінними зубами для виправлення вимови звука [л], коли не утворюється бокових щілин і замість [л] виходить [н] або [ð].

Зонд № 5

Використовується для просування язика за нижніми зубами назад у глибину ротової порожнини й механічного піднімання передньої частини язика до піднебіння при постановці [и], [ж], [и]. При постановці у верхньому положенні [и], [ж] зонд підкладається під язик, при постановці [и], [ж] у нижньому — зондом посувається назад кінчик язика з положення [с], [з]. При постановці звука [и] язик посувається назад із положення [i].

Зонд № 6

Використовується для просування язика за нижніми зубами назад, ближче, ніж зондом № 4, в глибину ротової порожнини й механічного піднімання передньої частини язика до піднебіння при постановці [ч], [щ]. При постановці у верхньому положенні [ч], [щ] зонд підкладається під язик, при постановці [и], [ж] у нижньому — зондом посувається назад кінчик язика з нижнього положення [т'], [с].

Зонд № 7

Використовується як шпатель для натискання на спинку язика при постановці [к] від [т] у нижньому положенні, [з] від [ð] та [х] від [с], а також виправлення [а], коли цей голосний унаслідок вигнутого положення спинки язика заміняється голосним [е].

3.2. Постановочні зонди в логопедичній практиці корекції вимови звуків

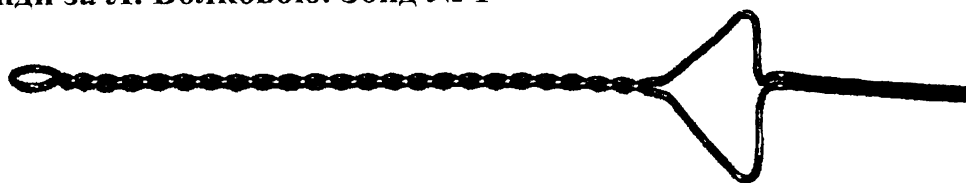
Актуальною проблемою сьогодення логопедичної роботи залишається корекція неправильного вимовляння звуків мовлення у дітей. виправлення або постановка звука досягається застосуванням ряду спеціальних прийомів, серед яких традиційно виділяється три способи: *за наслідуванням, із механічною допомогою і змішаним способом*. Перший можуть успішно використовувати батьки та вихователі. Останні два вимагають спеціальних знань і здійснюються тільки педагогом-логопедом. Проте, класичні варіанти механічної постановки звуків у логопедичній практиці зазнають змін, що проявляється у нових підходах до методики застосування зондів та впровадження зондів спрощеної конструкції, опис яких та методику їх застосування розглянемо далі.

Опис постановочних зондів. У логопедичній практиці найчастіше використовуються 6 спеціально сконструйованих дротяних зондів із неіржавіючої медичної сталі, кожний із яких призначений для здійснення механічного впливу на органи артикуляції з метою формування правильного артикуляційного укладу для вимови конкретного звука або звуків певної фонетичної групи.

Використання зондів для постановки звуків строго індивідуальне, кожна дитина повинна мати індивідуальний набір зондів. Перед використанням зондів обов'язково проводиться відповідна санітарно-гігієнічна їх обробка (відповідно стоматологічним інструментам). Зонди повинні бути виготовлені з неіржавіючої медичної сталі й підлягати обробці відповідно рекомендацій Ради з регламентації застосування та впровадження дезінфекційних засобів МОЗ України, зокрема засобом „Септодор-Форте” з метою дезінфекції та передстерилізаційного очищення й стерилізації (при потребі) в сухожаровій медичній шафі тривалістю до 30 хв. (Див. Додаток 1).

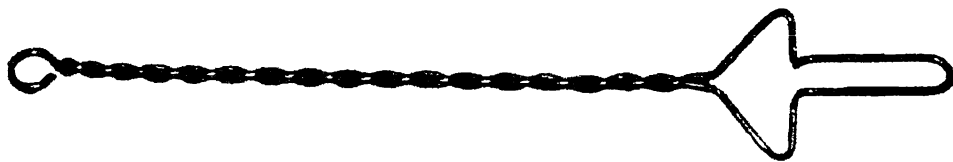
Постановка звука за допомогою того чи іншого зонда здійснюється логопедом. Логопед садить або вкладає дитину зручно на стільчик чи крісло обличчям до себе. Показує дитині постановочні зонди, дає їх потримати в руках і пояснює, для чого вони. У дитини не повинно виникнути відчуття страху. Можна навіть придумати і розказати історію про цих „чарівних помічників”. І лише після цього можна застосовувати зонди у постановці звуків. Постановку звуків за допомогою зондів проводять звичайно в положенні дитини сидячи, проте для додаткового розслаблення м'язів мовного апарату й артикуляції можливе використання й положення напівлежачи (утримуючи дитину на руках) та лежачи (на медичній кушетці чи масажному столі). Це стосується особливо тих випадків, коли в дитини наявна велярна й увулярна вимова [p] і положення лежачи дає можливість опустити корінь язика й загальмувати неправильно сформовану артикуляцію.

Зонди за Л. Волковою. Зонд № 1

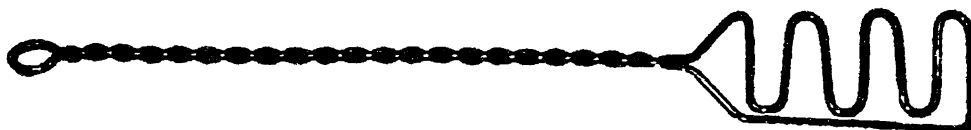
Призначений для постановки свистячих звуків у разі, коли дитина не може самостійно утримати язик нижче рівня нижніх різців, утворити канавку вздовж середньої лінії язика. Це найчастіше буває при бічній, губно-зубній, боковій та інших варіантах неправильної вимови свистячих звуків.

Зонд № 2

Використовується при постановці свистячих звуків, ускладнених зубощелепними аномаліями, при боковій чи призубній вимові.

Зонд № 3

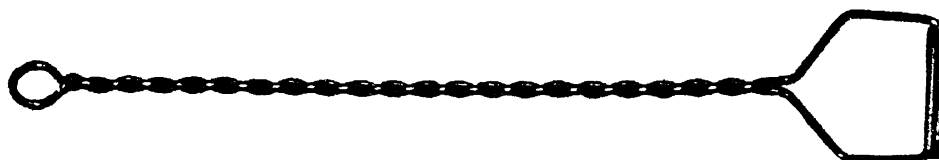
Використовується для постановки шиплячих звуків при їх носовій, губно-зубній і свистячій вимові. Особливо необхідний, коли у дитини масивний і малорухливий язик.

Зонд № 4

Застосовується для постановки свистячих звуків при шиплячому сигматизмі, задньоязикових [к, х] верхньоязикових звуків [д, т], [л] та їх м'яких пар.

Зонд № 5

Використовується для постановки задньоязикових і шиплячих звуків.

Зонд № 6

Кульковий зонд. Використовується для постановки твердого й м'якого звука [р], [р'].

3.3. Прийоми використання постановочних зондів

Загальні методичні рекомендації. Звуки будь-якої фонетичної групи прийнято ставити й автоматизувати послідовно. В групі свистячих спочатку ставляться глухий звук [с], а на його базі — дзвінкий звук [з].

Послідовно відпрацьовуються тверді, потім м'які звуки, пом'якшені відносяться до м'яких приголосних. Тверді і м'які приголосні різняться артикуляцією. Тверді приголосні звуки створюються передньою частиною язика. Тільки твердими й пом'якшеними є звуки: губні, шиплячі, задньоязикові, глотковий. М'які звуки створюються середньою частиною язика (д', т', з', с', ц', дз', л', н', р', й'). Тверді і м'які звуки — це різні звуки й виконують смислорозрізнявальну роль (лук-люк).

При постановці шиплячих звуків спочатку ставиться звук [ш], потім звуки [ж], [ч], і [щ]. При постановці звуків із групи сонорів ([р-р'], [л-л']) спочатку ставиться твердий звук кожної пари, потім м'який. Проте така послідовність не є обов'язковою. Логопед визначає послідовність постановки кожної групи звуків, виходячи як від характеру мовного порушення, так і від індивідуальних особливостей дитини.

Постановка приголосних звуків має певні закономірності. Як вважають О. Правдіна й Ф. Рау, доцільно ставити зімкнені звуки раніше щілинних, глухі раніше дзвінких, тверді раніше м'яких, прості раніше злитих, губні раніше язикових (рис. 3.1). Складні порушення вимови звуків. При недоліках вимови звуків кількох груп потрібно враховувати належність звуків до єдиної фонетичної системи даної мови, наявність єдиної артикуляційної бази, на якій вони формуються й ту обставину, що робота над одним звуком готує і полегшує правильну вимову інших звуків тієї ж фонетичної групи і звуків інших груп, що дозволяє широко використовувати звуки нормальної вимови для постановки інших звуків.

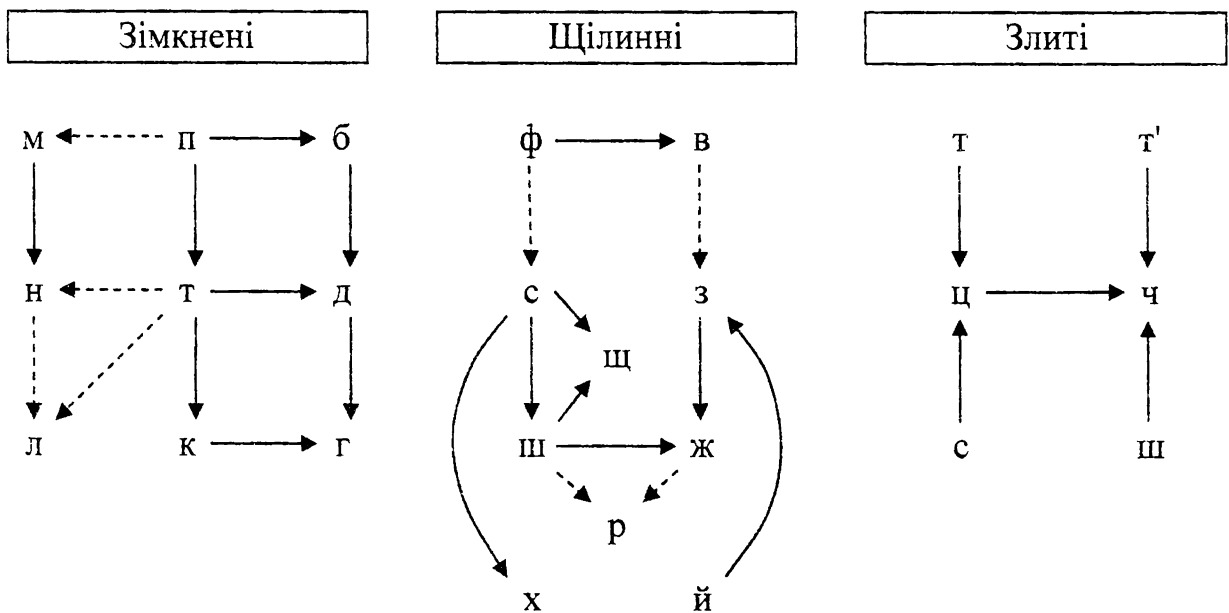

Рис. 3.1. Послідовність постановки приголосних звуків (за Ф. Рау)

Важливо дотримуватися наступних методичних положень:

1. поступово переходити від легких звуків до важких
2. переходити до роботи над іншими звуками після закінчення роботи над даним звуком;
3. одночасна робота над 2-3 звуками можлива, але при умові, що вони належатимуть до різних фонетичних груп;
4. з поставленими звуками відразу починати роботу по автоматизації та диференціації.

Постановка задньоязикових звуків. Найбільш простими у логопедичній роботі є задньоязикові звуки — [к, г, з, х]. Звук [х] у більшості випадків виникає у процесі наслідування кахикання, покашлювання. Звук [з] ставиться від [х] шляхом надання йому дзвінкості. Звук [к] часто потребує застосування механічного способу постановки. Для цього можна використати чисто вимитий палець руки, вузький плоский кінець ложки, шпатель чи зонд, зокрема № 5. Пропонуючи дитині тривало вимовляти звук [т] у нижній артикуляції або склади та-та-та, одночасно натискати шпателем чи зондом на передню частину язика й просуваючи язик в глибину порожнини рота до утворення зімкнення спинки язика з піднебінням, при цьому виникає звучання та-тя-кя-ка (рис. 3.2.). Інколи не вдається це зробити відразу на першому занятті, можна повторити на інших.

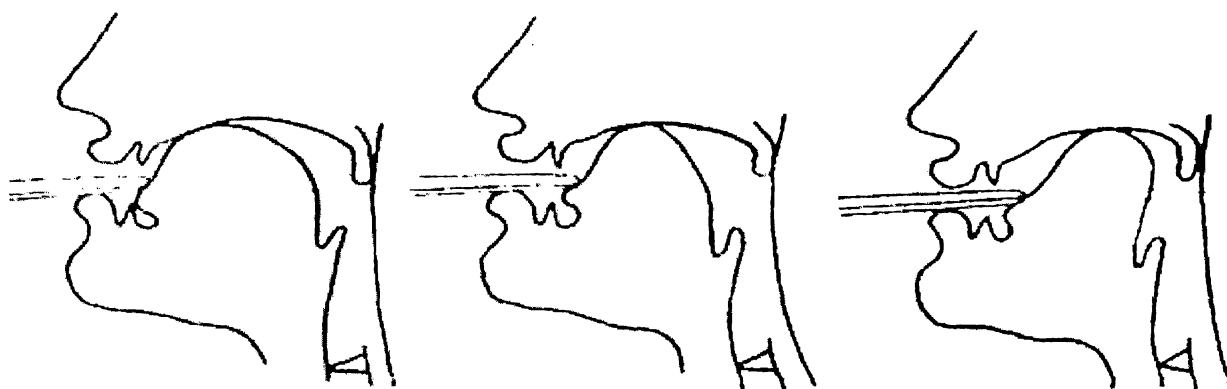

Рис. 3.2. Схема постановка [к]

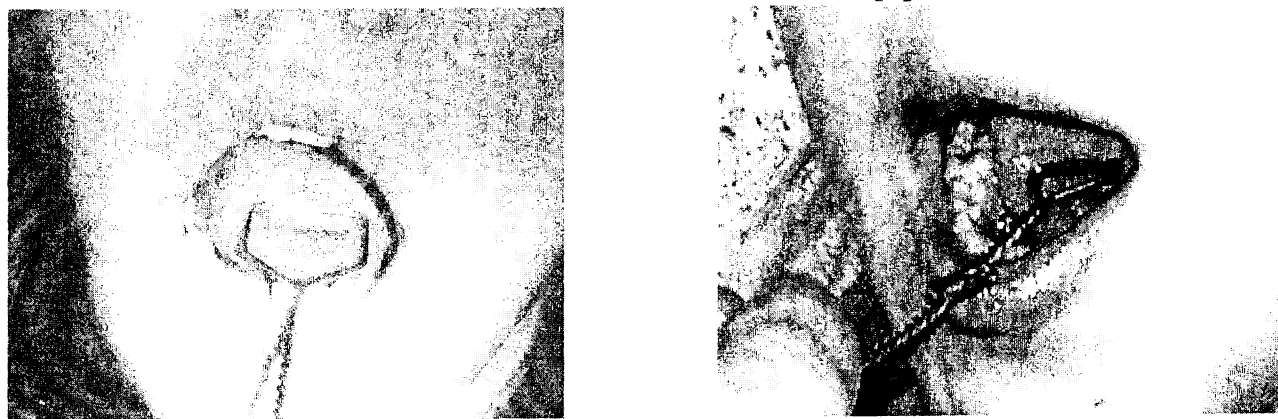

Рис. 3.3. Постановка задньоязикових звуків [к, г, з, х]. зондом № 5

Постановка свистячих звуків. За висновками О. Правдіної спостерігається велика кількість варіантів фонетичного сигматизму й парасигматизму (рис. 3.4.). До варіантів фонетичного сигматизму відносяться: міжзубний, боковий, носовий, губно-зубний. До варіантів парасигматизму відносяться: призубний, свистячий, шиплячий. Складні рухи артикуляційного апарату при вимові свистячих звуків: одночасні рухи кінчика, бокових країв і спинки, а також щелеп, губ, м'якого піднебіння можна здійснити з механічною допомогою зондами № 1, № 2 і № 4.

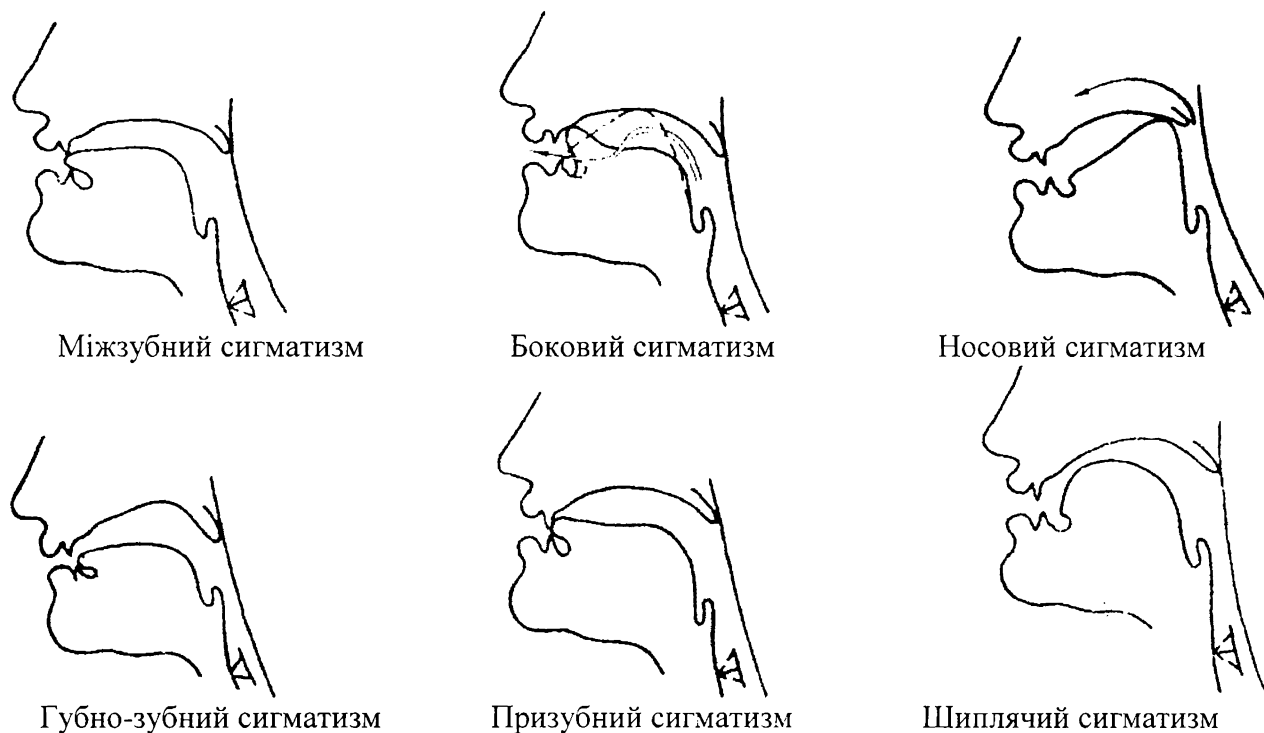
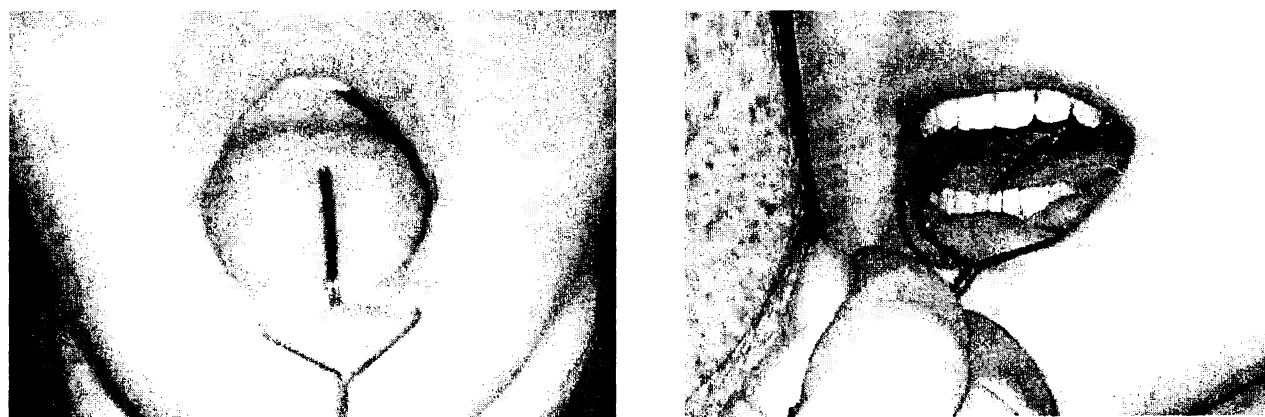

Рис. 3.4. Схема варіантів фонетичного сигматизму й парасигматизму.

Для постановки звука [с] використовується зонд № 1, логопед пропонує дитині, не висовуючи язик, розкрити рот (рис. 3.5.). Кладе зонд на передню частину язика посередині, утримує кінчик язика зондом біля нижніх зубів. У такому положенні дитині пропонується видихнути на кінчик язика. Одночасно з цим логопед намагається легенько притиснути зондом язик, укласти його нижче рівня нижніх зубів утворюючи канавку для видихуваного струменя повітря

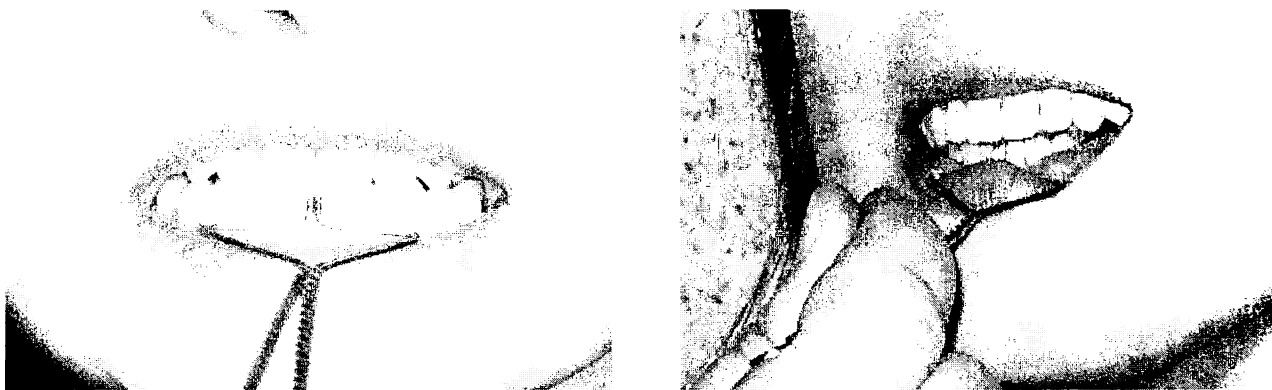

Рис. 3.5. Постановка свистячих звуків зондом № 1

й добивається потрібного акустичного ефекту. Після ряду тренувань у вимовлянні звука [с] із зондом № 1 дитина може вже без механічної допомоги відтворити необхідний уклад артикуляції і правильно вимовити звук.

Звук [з] ставиться аналогічним способом, але з підключенням роботи голосових зв'язок. Для усунення міжзубного і призубного сигматизму, особливо ускладненого аномаліями прикусу, можна використати зонди № 2 і № 4. Дитину просять тривало вимовляти звук с-с-с..(рис. 3.6.).

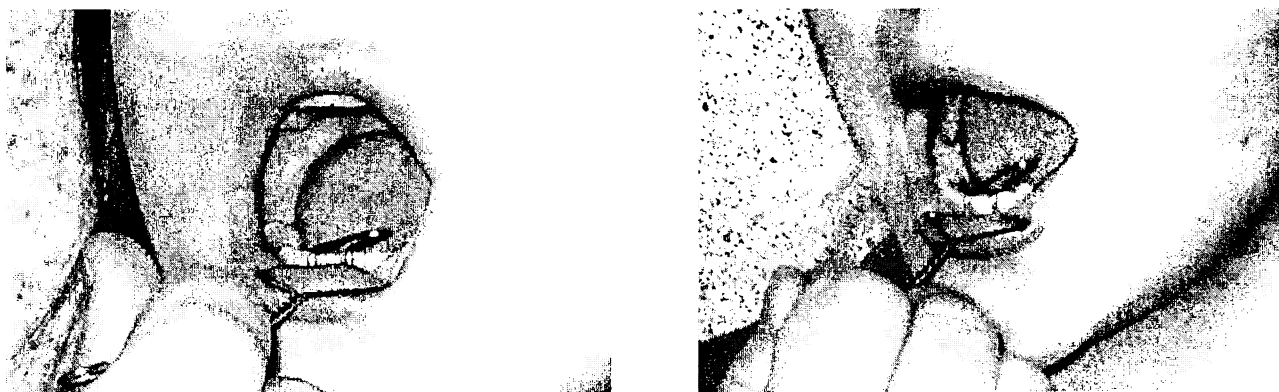

Рис. 3.6. Постановка свистячих звуків зондом № 2

У цей час логопед, натискуючи на кінчик язика зондом № 2 або укладеним упоперек рота перед нижніми різцями зондом № 4, легенько відсовує язик від нижніх зубів у глибину рота. Утворюється щілина, необхідна для відтворення свистячого шуму. Поступово механічна допомога усувається і дитина може самостійно вимовляти звук. Звук [ц] можна одержати за допомогою зондів №№ 1 і 2 двома способами.

1. Дитині пропонують вимовити звукосполучення [тс-тс-тс]. Одночасно з вимовлянням логопед притримує кінчик язика зондом № 1 або № 2 біля нижніх різців (за Ф. Рау).

2. Притримуючи кінчик язика біля нижніх зубів, тривало на м'якій атаці пропонують дитині вимовити [с-с-с], одночасно натискаючи на кінчик язика зондом № 1 або № 2, посуваючи його в глибину рота (за О. Правдіною). Керуючи зондом, логопед досягає чіткої вимови.

М'які свистячі звуки ставляться від твердих базових звуків. Поставлені з допомогою зондів №№ 1, 2 і 4 звуки автоматизуються за загальноприйнятою методикою.

Постановка шиплячих звуків здійснюється зондами № 3 (рис. 3.8.) і № 5 (рис. 3.7.). Постановку починають зі звука [ш], який є базовим для звуків цієї фонетичної групи. Якщо дитина правильно вимовляє звук [с], логопед пропонує їй відкрити рот і вводить зонд № 5 широкою частиною під язик. Потім дитині пропонують зімкнути зуби і вимовити [с-с-с...]. У момент вимови звука за допомогою зонда кінчик язика переводиться у верхнє положення. Управляючи зондом, логопед регулює ступінь підняття язика, добиваючись чіткого шипіння. Увага дитини фіксується на положенні язика.

Проте, поки нова артикуляція не закріпиться, не можна говорити дитині про те, який звук у неї виходить. Поступово дитина звикає до нової артикуляції і вимовляє звук [ш] самостійно і правильно. Тільки після цього можна повідомити дитині про те, що вона навчилася правильно вимовляти звук [ш] і проводити автоматизацію даної фонемі в складах і словах.

Звук [ж] ставиться від [ш] за допомогою включення голосу або зонда № 5 аналогічно, але від звука [з]. Якщо дитина правильно вимовляє звук [р], можна поставити звуки [ш] і [ж] від нього. Дитині пропонується тривало вимовляти звук [р]. У момент вимови логопед має підвести зонд № 5 під низ передньої частини язика і загальмовує його вібрацію. При шепітній вимові звука [р] чується звук [ш], при голосній — [ж] (рис. 3.7.).

Звук [ч] можна одержати від м'якого звука [т], попросивши дитину вимовити з посиленням видихом обернений склад [ш]. У момент вимови логопед зондом № 5 злегка піднімає й відсовує трохи назад кінчик язика, добиваючись потрібного акустичного ефекту. Як усі афrikати, звук [ч], легше автоматизується в обернених складах.

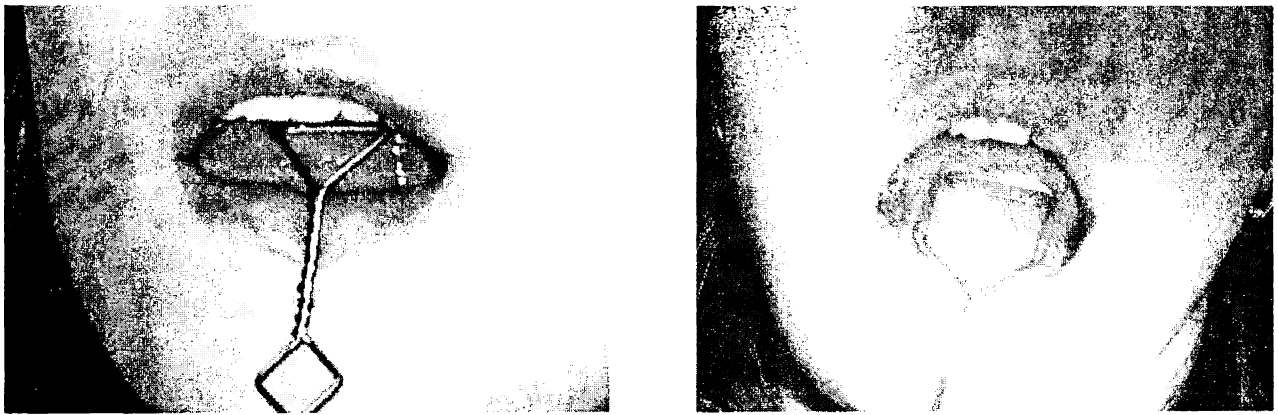

Рис. 3.7. Постановка шиплячих звуків зондом № 5

Для постановки звукосполучення [шч], дитину просять кілька разів протяжно вимовити склад [ісь]. Потім логопед уводить зонд № 5 під язик і в момент вимовляння складу злегка піднімає і трохи відсовує його назад. Інколи для викликання [шч] просто буває достатньо попросити дитину тривало вимовити звук [ч]. Зонд № 3 також призначений для постановки шиплячих звуків у випадках, коли у дитини масивний, великий язик. Постановка звуків цим зондом іс-

точно полегшує роботу. Управляючи зондом, логопед здійснює піднімання язика дитини і швидше виробляє необхідний для вимови шиплячих звуків артикуляційний уклад.

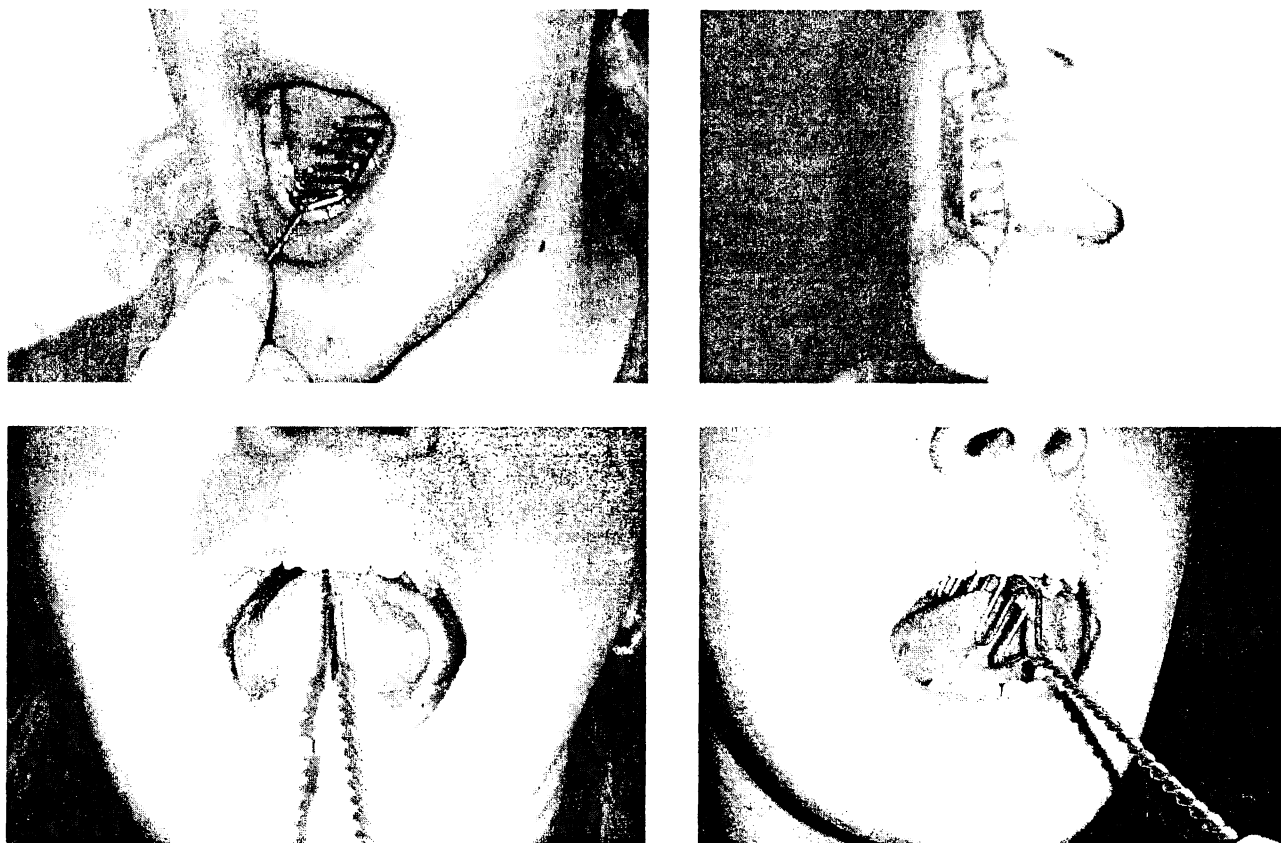

Рис. 3.8. Постановка шиплячих звуків зондом № 3

Прийоми постановки звуків зондом № 3 тотожні прийомам, виконуваним зондом № 5. Можна працювати як боковою частиною зонда, міняючи кут нахилу, так і його поперечною частиною з хвилястими зубцями.

Потім поставлені за допомогою зонда № 5 або зонда № 3 шиплячі звуки автоматизуються і диференціюються.

Постановка сонорних звуків здійснюється зондами №№ 1, 4 і 6. Для постановки звука [л] у випадках, коли дитина утруднюється в утворенні бічних щілин між язиком і зубами (наприклад, при параламбдацизмі — заміні звука [л] звуком [н]), використовують зонд № 4 (рис. 3.9.).

Дитину просять нешироко відкрити рот. Логопед уводить зонд, укладає його боковою частиною впоперек язика і притискає бічні краї язика. Потім просить дитину підвести і притиснути кінчик язика за верхніми зубам біля альвеол. Далі посміхнутися і в такому положенні вимовляти звук [а], [и] або поєднання [иа]. У момент вимови може чути звук, близький до [л], оскільки струмінь повітря, що видихається, проходить в утворену за допомогою зонда щілину між бічними краями язика і верхніми корінними зубами, а губи набувають положення артикуляції звука [л]. Проте, для повного закріплення артикуляційного укладу звука [л] увага дитини фіксується тільки на положенні губ і язика, а не на звучанні [л] при вимові.

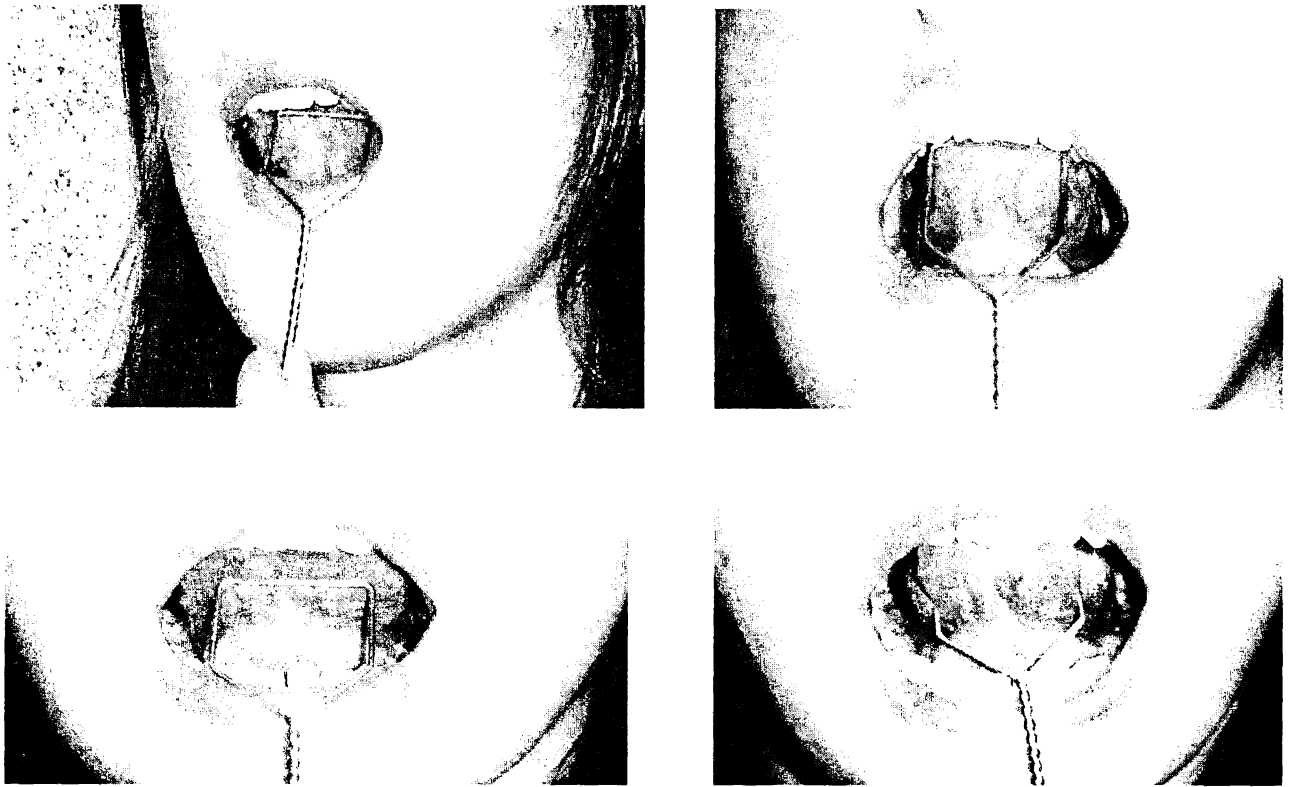

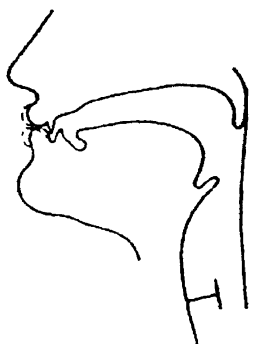
Рис. 3.9. Постановка звука [л] і [лʲ] зондом № 4

Якщо дитина правильно вимовляє звук [л], то можна попросити її кілька разів промовити склад [ля], потім ввести зонд № 4 і зафіксувати його так, щоб він знаходився між твердим піднебінням і середньою частиною спинки язика. Далі логопед знову просить дитину вимовляти склад [ля] й одночасно натискає зондом на середню частину язика, добиваючись отримання акустичного ефекту твердого [л] у складі [ла]. Цим же зондом можна поставити звук [лʲ] від [л]. Для цього при протяжній вимові звука [л] спинку язика трохи вигинають угору зондом, установленим на середній його частині.

Для постановки звука [р] використовують кульковий зонд № 6. Традиційно постановка звука [р] проводиться в два етапи. Спочатку ставиться фрикативний звук [р] без вібрації від протяжно вимовлюваного звука [ж] без округлення губ і з переміщенням кінчика язика максимально близько до верхніх зубів (до альвеол). При цьому зберігається мінімальна щілина між кінчиком язика і яснами. Звук повинен вимовлятися зі сильним напором повітря. Потім переходять до другого етапу постановки. Дитині пропонують із силою вимовляти одержаний фрикативний звук. Одночасно з цим логопед уводить під нижню поверхню передньої частини язика зонд № 6 і робить швидкі ритмічні рухи з боку в бік, розгойдуючи язик (рис. 3.11.).

У вимові звука [р] приймають участь всі м'язи язика, спостерігають від 28 і більше варіантів ротацізму за даними О. Правдіної: відсутність звуків, носова, бокова, горлова, глуха одноударна вимова (велярна або увулярна), і зогуба (без вібрації або з вібрацією губ – кучерська) (рис. 3.10.). Параротацізм *р-д*, *р-й*, *р-л*, *р-ль*, *р-н*, *р-г*, *р-и*. Саме багатоваріативність порушення вимови звука [р] й складність артикуляційного укладу, як у дітей, підлітків так і дорослих,

зумовили різноманітність методичних прийомів усунення, зокрема у М. Хватцева їх налічується біля 50-ти.

Двогубна вимова (кучерська вимова)

Горлова вимова (увулярна вимова)

Рис. 3.10. Схема складних варіантів ротацізму

В окремих випадках для викликання звука [p] можна використовувати зонд №1. Після постановки фрикативного (без вібрації) звука [p] від [ж], при його тривалій вимові зі сильним тиском повітря, зонд № 1 уводять під нижню поверхню передньої частини язика і, роблячи швидкі рухи з боку в бік, викликають коливання язика. Домашні тренування дитина може проводити самостійно за допомогою ручки чайної ложки або чисто вимитого вказівного пальця.

Постановка звука [p] може бути проведена з механічною допомогою і при вимові на одному видиху звука [d], що багато разів повторюється: [d d d d d d d...] або поєднання звуків [дж-дж-дж...]. При цьому необхідно стежити за тим, щоб струмінь повітря, що видихається, був сильним.

Звуки інших фонетичних груп також можна викликати, використовуючи в роботі всі зонди. Ефективність роботи того чи іншого зонда визначає логопед для кожного індивідуального випадку порушення вимови. Процес постановки звуків буде ефективнішим, якщо логопед використовуватиме в роботі такі допоміжні ігрові прийоми, як наслідування навколишнім шумам (двигун літака, гарчання собаки тощо).

Рис. 3.11. Постановка звука [p] кульковим зондом № 6

Постановка дзвінкості. Приголосні звуки в українській мові можна класифікувати й розрізнати за участю голосу і шуму. За участю голосу і шуму в однаковій мірі — дзвінкі приголосні: б, д, з, ж, г, ґ, в, дж, дз. За участю тільки шуму — глухі: п, т, с, ш, х, к, ч, ц, ф. Ці звуки можна поєднати у пари:

б-п, д-т, з-с, ж-ш, г-х, г-к, в-ф. Звуки кожної пари мають однакові артикуляційні уклади і відрізняються один від одного тільки участю голосу і дещо меншою напругою органів артикуляції й силою повітряного струменя.

Вказані пари звуків можна поділити на дві підгрупи: вибухові й щілинні. Серед вибухових звуків порушення дзвінкості спостерігаються частіше, ніж серед щілинних. Оглушення дзвінких приголосних спостерігається частіше, ніж дзвінкість глухих. Порушення дзвінкості мають діти з порушеннями слуху або із зниженням слуху до непатологічного рівня, оскільки понижений слух є перешкодою для сприйняття дзвінкості, а отже, і для їх диференціації.

Спостерігаються три види порушення дзвінкості: повна відсутність дзвінких приголосних звуків в мовленні; недостатня дзвінкість приголосних звуків в мовленні; недостатнє оглушення приголосних звуків в мовленні.

Робота по виправленню порушення дзвінкості розпочинається:

- з щілинних звуків, з найпростішого по артикуляції серед них звуку [в];
- почергового відтворення: то беззвучного вдиху і видиху, то гучного;
- зіставлення гучної і шепітної вимови голосних звуків;
- автоматизації дзвінких звуків в усному мовленні;
- диференціації дзвінких звуків з парними глухими в усному мовленні;
- корисно рекомендувати дитині більше співати.

Всі вправи слід проводити при тактильно-вібраційному контролі – дитина кладе одну свою руку на шию логопеда, а іншу — на свою шию.

Постановка м'якості. У вимові приголосних можуть спостерігатися порушення м'якості. Більшість приголосних звуків української мови має парні м'які звуки (*с-с', з-з', т-т', д-д', н-н', ц-ц', л-л', р-р'*) та ін. Серед порушення м'якості спостерігаються три варіанти: повна відсутність м'яких приголосних звуків в мовленні; зайве пом'якшення; порушення диференціації між твердими і м'якими звуками. Парні звуки, як показує їх аналіз, відрізняються один від одного тільки однією властивістю — твердістю і м'якістю. Перехід твердого приголосного звуку в м'який залежить від напруження і підйому середньої частини язика до піднебіння.

Робота по виправленню порушення м'якості розпочинається: з артикуляційних вправ на вигинання середньої частини спинки язика й її опускання; звуків вимова яких правильна або які дозволяють показати різницю між артикуляцією парних твердого і м'якого звуків [*д, т*]; застосування механічної допомоги: вимовляти багато разів склади *ат* або *та* з упором язика у нижні зуби, одночасно натискувати пальцем або шпателем на кінчик язика, що дасть склади *ать, тя* (за ступенем легкості доцільно ставити звуки у такому порядку: *т', д', н', ф', в', п', б', м', с', р', л'*); після постановки автоматизація м'яких звуків; при правильній вимові твердих і м'яких перейти до їх диференціації; засвоєння пом'якшення приголосних перед йотованими голосними (*м'яч*); оволодіння вживанням м'якого знака в кінці складу (*кінь*), а також розділового м'якого знака та йотації (*б'ю*) в усному мовленні.

Під час роботи спиратися на тактильно-кінестетичні відчуття та відчуття зміни у напруженні спинки язика.

Рекомендована література

1. *Березан О.І.* Анатомо-фізіологічні та клінічні основи сурдопедагогіки: Навч. посіб. для студ. спеціальності 7.010106 „Дефектологія. Логопедія.” — Полтава: РА”Бойко”, 2006. — 100 с.
2. *Ілляшенко Т.Д., Обухівська А.Г., Романенко О.В., Скрипка Н.С.* Корекція психосоціального розвитку дітей з церебральним паралічем у реабілітаційному центрі. Навчально-методичний посібник. — К., 2003. — 155 с.
3. *Ільякова Н.Е.* Постановочные зонды в коррекции звукопроизношения. — М.: Издательство ГНОМ и Д, 2005. — 24 с.
4. Логопедия: методические традиции и новаторство \ Под ред. С.Н. Шаховской, Т.В. Волосовец. — М.: Издательство Московского психологосоциального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. — 336 с.
5. Логопедия / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. — 3-е изд. перераб. и доп. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. — 680 с.
6. Методика розвитку рідної мови: Ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі // За ред. А.М. Богущ. — К.: Вища школа, 1992.
7. *Нейман Л.В., Богомільский М.Р.* Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.И. Селиверстова. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — 224 с.: ил. — (Коррекционная педагогика).
8. *Нищева Н.В.* Будем говорить правильно. Дидакт. материал. — Спб: Детство-Пресс, 2002. — 112 с.
9. Понятийно-терминологический словарь логопеда / Под ред. В.И. Селиверстова. — М.: Владос, 1997. — 400 с.
10. *Рау Ф.А., Рау Ф.Ф.* Методика обучения глухонемых произношению: Пос. для учителей школ глухонемых и студ. дефектолог. фак. педиститут., изд. третье, перераб. и допол. — М.: Учпедгиз, 1955 г. — 292 с.
11. *Савченко М.А.* Методика виправлення вад вимови фонем у дітей.— К.: Освіта, 1992. — 176 с.
12. *Седых Н.А.* Воспитание правильной речи у детей: Практ. логопедия. — Д.: Сталкер, 2003. — 288 с.
13. *Федорович Л.О.* Логопедичний альбом. Навч. посібн. — Кременчук: Християнська зоря, 2001. — 186 с.
14. *Федорович Л.О.* Формування правильної вимови у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. — Полтава, 2004.— 370 с.
15. Хрестоматія з логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. — К.: КНТ, 2006. — 360 с.
16. Хрестоматія по логопедии: В 2 тт. — Т. 2. / Под ред. Л.С. Волковой, В.И. Селиверстова — М.: Владос, 1997. — 656 с.
17. *Яковлева С.Д.* Анатомо-фізіологічні та клінічні основи дефектології: Навчальний посібник. — Херсон, 2004. — 220 с.

Міністерство охорони здоров'я України

**Регламент
із застосування засобу „Септодор-Форте”
з метою дезинфекції та передстерилізаційного очищення**

(Витяги)

Київ— 2004

Організація-розробник: Рада з регламентації застосування та впровадження дезінфекційних засобів МОЗ України.

Регламент призначений для закладів охорони здоров'я та інших організацій, які виконують роботи з дезінфекції і стерилізації.

Вважати такими, що втратили чинність „Методичні вказівки щодо застосування засобу „Септодор-Форте” з метою дезінфекції та передстерилізаційного очищення” від 29 березня 2002 р. за № 0282-02.

Місцевим закладам охорони здоров'я дозволяється тиражування цього Регламенту у необхідній кількості примірників.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Головний державний
санітарний лікар України
О.В. Лапушенко
2004 р.

РЕГЛАМЕНТ

щодо застосування засобу „Септодор-Форте” з метою дезінфекції та передстерилізаційного очищення

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Повна назва засобу — дезінфекційний засіб „Септодор-Форте”.

1.2. Виробник фірма „DORVET LTD” (Ізраїль).

1.3. Склад засобу, вміст діючих та допоміжних речовин, мас. %: глутаровий альдегід –12,5; четвертинні амонієві сполуки — 37,5; вода до 100,0.

1.4. Форма випуску і фізико-хімічні властивості засобу. „Септодор-Форте” – це рідкий прозорий концентрат світло-жовтого кольору із специфічним запахом. рН концентрату — 5,9. Добре розчинний у воді. Водні розчини прозорі, мають слабе жовтувате забарвлення.

Робочі розчини „Септодору-Форте” мають миючі властивості, не пошкоджують вироби з металу, скла, полімерних матеріалів, гуми, добре змиваються з поверхонь, підданих обробці.

1.5. Призначення засобу. Дезінфекційний засіб „Септодор-Форте” призначений для:

— дезінфекції поверхонь приміщень, твердих меблів, поверхонь медичного обладнання та апаратури, санітарно-технічного обладнання, гумових килимків, санітарного транспорту, лабораторного посуду, прибирального інвента-

рю при кишкових і крапельних інфекціях бактеріальної етіології (включаючи туберкульоз, особливо небезпечні інфекції — чуму, холеру, а також туляремію, сап, меліоїдоз); інфекціях вірусної етіології (включаючи гепатити і СНІД); дерматомікозах; кандидозах при проведенні заключної, поточної дезінфекції у вогнищах інфекційних захворювань та лікувально-профілактичних закладах; для проведення генеральних прибирань у лікувально-профілактичних закладах;

— для дезінфекції, у тому числі суміщеної з перед стерилізаційним очищенням, виробів медичного призначення (включаючи стоматологічні інструменти, гнучкі та жорсткі ендоскопи і інструменти до них) при вірусних, бактеріальних (включаючи туберкульоз) та грибкових (кандидози, дерматомікози) інфекціях у лікувально-профілактичних закладах;

— для дезінфекції, у тому числі суміщеної з передстерилізаційним очищенням, виробів медичного призначення (включаючи стоматологічні інструменти, гнучкі та жорсткі ендоскопи і інструменти до них) при особливо небезпечних інфекціях (чума, холера), а також при туляремії, сапі, меліоїдозі, сибірській виразці у лікувально-профілактичних закладах.

1.6. Спектр антимікробної дії. Дезінфекційний засіб „Септодор-Форте” має бактерицидні властивості щодо грамнегативних та грампозитивних бактерій (включаючи мікобактерії туберкульозу, збудників особливо небезпечних інфекцій — чуми, холери, а також туляремії, сапа, меліоїдозу, сибірської виразки), фунгіцидні щодо грибів роду *Candida* та патогенних дерматофітів та віруліцидні (включаючи віруси гепатитів, ВІЛ) властивості.

1.7. Токсичність та безпечність засобу. „Септодор-Форте” за параметрами гострої токсичності при одноразовому введенні в шлунок лабораторних тварин згідно з ГОСТом 12.1.007-76 належить до III класу помірно небезпечних речовин. ЛД₅₀ для білих мишей складає 1000 мг/кг. В умовах інгаляційного впливу в насичуючій концентрації при однократній дії згідно з ГОСТом 2.1.007-76 належить до IV класу мало небезпечних речовин. Концентрат засобу виявляє місцево-подразнювальну дію на шкіру та виразну подразнювальну дію на слизові оболонки очей, має слабкі сенсibiliзуючі властивості.

Робочі розчини засобу при потенційно небезпечних шляхах надходження до організму (шкіра, дихальні шляхи, шлунок) належать до мало небезпечних речовин. Робочі розчини засобу у концентрації (0,025-0,05) % (за препаратом) не спричиняють сенсibiliзуючої дії при багаторазовому використанні, розчини (0,2-0,7) % концентрації (за препаратом) при багаторазових контактах зі шкірою спричиняють слабку місцево-подразнювальну дію. При використанні розчинів засобу „Септодор-Форте” способом зрошення спостерігається подразнення верхніх дихальних шляхів та слизових оболонок очей. Робочі розчини засобу при застосуванні способами протирання, замочування, занурення, інгаляційно мало небезпечні.

2. ПРИГОТУВАННЯ РОБОЧИХ РОЗЧИНІВ

2.1. Методика та умови приготування робочих розчинів. Робочі розчини дезінфекційного засобу „Септодор-Форте” (далі розчини) готують у прома-

ркованому емальованому (без пошкодження емалі), скляному або пластмасовому посуді шляхом додавання відповідних кількостей концентрату до питної води кімнатної температури.

2.2. Розрахунки для приготування робочих розчинів. Для приготування розчинів засобу „Септодор-Форте” відповідної концентрації виходять із наступних розрахунків (табл. 1).

Таблиця 1. Приготування робочих розчинів засобу „Септодор-Форте”

Концентрація розчину (%) за		Кількість інгредієнтів (см ³ для приготування розчинів об'ємом:				
Препаратом	ДР		1,0 дм ³		10,0 дм ³	
	Сумішшю ЧАС	ГА	Концерн трат	Вода	Концерн трат	Вода
0,025	0,009	0,003	0,25	999,75	2,5	9997,5
0,05	0,018	0,006	0,5	999,5	5,0	9995,0
0,1	0,037	0,012	1,0	999,0	10,0	9990,0
0,2	0,075	0,025	2,0	998,0	20,0	9980,0
0,4	0,15	0,05	4,0	996,0	40,0	9960,0
0,5	0,18	0,06	5,0	995,0	50,0	9950,0
0,7	0,26	0,09	7,0	993,0	70,0	9930,0

2.3. Термін та умови зберігання робочих розчинів. Термін придатності робочих розчинів засобу — 14 діб за умови зберігання в закритих місткостях. Розчин використовують з метою дезінфекції та передстерилізаційного очищення одноразово. У разі проведення контролю придатності робочого розчину аналітичним методом або згідно „Інструкції щодо визначення концентрації засобу „Септодор-Форте” в розчині” (додаток 1), він може використовуватись неодноразово протягом робочої зміни (6-8 годин) за умови відсутності зміни концентрації засобу та інших його властивостей (зміна кольору, випадання осаду, каламутність).

3. СПОСОБИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБУ З МЕТОЮ

ДЕЗІНФЕКЦІЇ ТА ПЕРЕДСТЕРИЛІЗАЦІЙНОГО ОЧИЩЕННЯ

3.1. Об'єкти застосування. Дезінфекційний засіб „Септодор-Форте” застосовують для дезінфекції, у тому числі суміщеної з перед стерилізаційним очищенням, виробів медичного призначення, виготовлених із металу, скла, гуми, пластмас (включаючи стоматологічні інструменти, жорсткі та гнучкі ендоскопи та інструменти до них), для дезінфекції поверхонь приміщень, твердих меблів, поверхонь медичного обладнання та апаратури, санітарно-технічного обладнання, лабораторного посуду, гумових килимків, санітарного транспорту при інфекціях бактеріальної (включаючи туберкульоз), вірусної і грибової етіології, а також для дезінфекції, у тому числі суміщеної з перед стерилізаційним очищенням, виробів медичного призначення (включаючи стоматологічні ін-

струменти, ендоскопи та інструменти до них), поверхонь приміщень, твердих меблів, поверхонь медичного обладнання та апаратури, санітарно-технічного обладнання, лабораторного посуду, прибирального інвентарю при особливо небезпечних інфекціях, а також при сипі, туляремії, меліоїдозі, сибірській виразці.

3.2. Методи знезараження окремих об'єктів. Дезінфекцію здійснюють способами протирання, зрошення, занурення у відповідності з режимами.

3.2.1. При проведенні генеральних прибирань у лікувально-профілактичних закладах дезінфекцію проводять за режимами.

3.2.2. Поверхні в приміщеннях (підлога, стіни тощо), предмети обстановки (тверді меблі), поверхні медичного обладнання та апаратури, гумові килимки протирають ганчір'ям, яке змочене розчином засобу, або зрошують із гідропульта, автомакса тощо. Норма витрати засобу при використанні способом протирання складає $100 \text{ см}^3/\text{м}^2$ поверхні, що піддається обробці (при туберкульозі особливо небезпечних інфекціях — $250 \text{ см}^3/\text{м}^2$), при використанні способом зрошення — $300 \text{ см}^3/\text{м}^2$ на одну обробку. Забруднені поверхні обробляють двічі. Обробку поверхонь приміщень, медичного обладнання, апаратури та санітарно-технічного обладнання способом зрошення проводять за відсутності хворих. Після закінчення дезінфекції проводять вологе прибирання, приміщення провітрюють протягом 30 хвилин.

3.2.3. Санітарно-технічне обладнання (ванни, раковини, унітази) протирають ганчір'ям, яке змочене розчином засобу, або зрошують із гідропульта, автомакса тощо. Норма витрати засобу при застосуванні способом протирання складає $100 \text{ см}^3/\text{м}^2$ поверхні, що піддається обробці (при туберкульозі і особливо небезпечних інфекціях — $250 \text{ см}^3/\text{м}^2$), при застосуванні засобу способом зрошення — $300 \text{ см}^3/\text{м}^2$ на одну обробку. Забруднені поверхні обробляють двічі. Після закінчення дезінфекції санітарно-технічне обладнання обполіскують водопровідною водою.

3.2.4. Прибиральний інвентар замочують у розчині засобу, по закінченні дезінфекції його обполіскують у водопровідній воді.

3.2.5. Дезінфекцію виробів медичного призначення із металу, скла, полімерних матеріалів та гуми, у тому числі суміщену з їх перед стерилізаційним очищенням, проводять в емальованих (без пошкодження емалі) або пластмасових місткостях, що закриваються кришками, за режимами. Вироби занурюють у розчин засобу одразу ж після їх застосування, не допускаючи підсушування. Перед проведенням дезінфекції із зовнішніх поверхонь виробів видаляють видимі забруднення за допомогою тканинних серветок; у виробів, що мають порожнини і канали, останні промивають розчином за допомогою шприца або іншого пристосування. Роз'ємні вироби перед цим розбирають. Використані серветки, промивні води і місткості для промивання інфікують шляхом кип'ятіння або одним із дезінфекційних засобів згідно з режимами, рекомендованими діючими інструктивно-методичними документами.

3.2.6. Вироби повністю занурюють у розчин, використовуючи допоміжні способи (шприци, піпетки тощо), заповнюють ним усі канали і порожнини, які при цьому звільнюються від повітря. Роз'ємні вироби занурюють у розчин за-

собу в розібраному вигляді. Товща шару розчину над виробами повинна бути не менше 1 см.

Таблиця 4. Режими дезінфекції виробів медичного призначення розчинами засобу „Септодор-Форте”

Об'єкт знезараження	Концентрація розчину (за препаратом), %	Час знезараження, хв.				Спосіб знезараження
		Вірусні(включаючи гепатити і СНІД) і бактеріальні (за винятком туберкульозу)	Туберкульоз	Грибкові інфекції		
				кандидози	дерматомікози	
Вироби медичного призначення із металів, скла, гуми, пластмас	0,2	60	-	60	-	занурення
	0,4	30	90	30	90	
Стоматологічні інструменти (крім шліфувальних дисків, екстракційних щипців)	0,2	30	90	30	-	занурення
	0,4	15	30	-	-	
	0,5	60	90	30	-	
Шліфувальні диски, екстракційні щипці	0,4	60	90	30	-	занурення
Ендоскопи	0,2	60	-	60	-	занурення
	0,4	30	90	30	-	
	0,5	30	60	-	-	
	0,7	15	-	-	-	

3.2.7. Після дезінфекції вироби промивають проточною питною водою: вироби із металу і скла – протягом 3 хв., вироби із гуми і пластмас (включаючи ендоскопи та інструменти до них) - протягом 5 хв. або послідовно занурюють їх у дві місткості з питною водою (на 5 хв у кожену). Крізь канали виробів за допомогою шприца або електровідсмоктувача пропускають воду протягом 3-5 хв. (не менше 20 см³). Після цього вироби обполіскують дистильованою водою протягом 0,5 хв.

Таблиця 7. Режими дезінфекції, суміщеної з передстерилізаційним очищенням, виробів медичного призначення (виключаючи ендоскопи та інструменти до них), у т.ч. стоматологічних інструментів* (виключаючи екстракційні щипці та шліфувальні диски)

Етапи обробки	Режим обробки		
	Концентрація розчину (за препаратом), %	Температура розчину, °С	Час витримки / обробки, хв.
Видалення видимих забруднень з поверхні виробів за допомогою тканинної (марлевої) серветки при зануренні в робочий розчин, ретельне промивання каналів робочим розчином(за допомогою шприца або електровідсмоктувача)	0,2	Не менше 18	Не нормується
	0,4	Не менше 18	
Замочування виробів при повному зануренні їх у робочий розчин і заповнення ним порожнин і каналів	0,2	Не менше 18	60 ¹⁾
	0,4	Не менше 18	30 ²⁾
60 ³⁾
90 ⁴⁾
120 ⁵⁾
Миття кожного виробу у тому ж розчині, в якому проводили замочування, за допомогою йоржа, ватно-марлевого тампону або тканинної (марлевої) серветки, каналів за допомогою шприца:
виробів, що мають замкові частини, канали чи порожнини і каналів;
виробів, що не мають замкових частин, каналів чи порожнин.		Не менше 18	1,0
0,5
Обполіскування проточною питною водою(канали — за допомогою шприца або електровідсмоктувача):
Вироби із металів і скла;
Вироби із гуми, пластмас.		Не нормується	3
5
Обполіскування дистильованою водою (канали — за допомогою шприца або електровідсмоктувача)		Не нормується	0,5

Примітка: — на етапі замочування забезпечується дезінфекція виробів медичного призначення:

1) при інфекціях бактеріальної (за винятком туберкульозу), вірусної етіології, кандидозах;

- 2) при інфекціях, зазначених у п.1), та при холері;
 - 3) при інфекціях, зазначених у п.2), а також при чумі, сипі, туляремії;
 - 4) при інфекціях, зазначених у п.3), а також при туберкульозі, дермато-мікозах, меліоїдозі;
 - 5) при інфекціях, зазначених у п.4). а також при сибірській виразці;
- * при особливо небезпечних інфекціях (холера, чума), а також при сипі, туляремії, меліоїдозі, сибірській виразці режими дезінфекції стосуються виробів медичного призначення виключаючи стоматологічні інструменти.

4. ЗАСТЕРЕЖНІ ЗАХОДИ ПРИ РОБОТІ ІЗ ЗАСОБОМ

4.1. Необхідні засоби захисту шкіри, органів дихання та очей при роботі із засобом. Всі роботи з приготування та застосування розчинів „Септодору-Форте” способом зрошення необхідно проводити із використанням засобів захисту органів дихання, шкіри та очей — у захисному одязі (халат, шапочка, фартух із прогумованої тканини, гумові рукавички, гумове взуття), у захисних окулярах типу ПО-2, ПО-3 чи моноблок, у респіраторі РУ-60-М або РПГ-67. Роботи із застосуванням засобу способами протирання та замочування слід проводити із використанням засобів захисту шкіри та очей.

4.2. Загальні застереження при роботі із засобом. До роботи із засобом „Септодор-Форте” не допускають осіб молодше 18 років та осіб з алергічними захворюваннями.

Забороняється вживати їжу, палити під час виконання робіт з дезінфекції. При проведенні робіт з дезінфекції слід уникати розбризкування та попадання засобу в очі і на шкіру. Після закінчення роботи обличчя та руки необхідно вмити водою з милом.

4.3. Застережні заходи в умовах застосування засобу для обробки окремих об'єктів. Обробку поверхонь приміщень способом зрошення та протирання (починаючи з 0,1 % концентрації) проводять за відсутності хворих. Після обробки приміщення необхідно провітрити.

Дезінфекцію виробів медичного призначення проводять у місткостях, щільно закритих кришками.

4.4. Методи утилізації засобу. У випадку розливання концентрату необхідно зібрати його у відповідну тару зі скла, металу чи полімерних матеріалів, розбавити питною водою до безпечної концентрації (0,01%) та змити в каналізацію, або засипати негорючим адсорбентом (пісок, земля, тощо) та вивести на полігон знешкодження.

У разі перевищення терміну зберігання концентрату та/або накопичення відпрацьованих об'ємів розчину їх треба розбавити питною водою до безпечної концентрації (0,01%) та змити в каналізацію або засипати негорючим адсорбентом (пісок, земля тощо) та вивести на полігон знешкодження.

5. ОЗНАКИ ГОСТРОГО ОТРУЄННЯ. ЗАХОДИ ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ОТРУЄННІ

5.1. Ознаки гострого отруєння. За умови недотримання застережних заходів

при попаданні засобу на шкіру і в очі можливі місцеві подразнювальні реакції з наступним розвитком гіперемії, набряку і сльозотечі.

5.2. Заходи першої допомоги при подразненні органів дихання. При появі ознак подразнення органів дихання необхідно припинити роботу із засобом, постраждалого негайно вивести на свіже повітря або в інше приміщення. Рот і носоглотку прополоскати водою, звернутись до лікаря.

5.3. Заходи першої допомоги при попаданні засобу в очі. При випадковому попаданні засобу в очі необхідно терміново промити їх проточною водою протягом 10-15 хв. та звернутися до лікаря.

5.4. Заходи першої допомоги при попаданні засобу на шкіру. При випадковому попаданні засобу на шкіру потрібно ретельно промити уражену ділянку проточною водою, після цього змастити шкіру пом'якшуючим кремом.

5.5. Заходи першої допомоги при попаданні засобу до шлунку. При випадковому попаданні засобу в шлунок необхідно дати випити потерпілому декілька склянок води з 10-20 подрібненими таблетками активованого вугілля та звернутись до лікаря. Шлунок не промивати!

6. ПАКУВАННЯ. ТРАНСПОРТУВАННЯ. ЗБЕРІГАННЯ

6.1. Пакування засобу. „Септодор-Форте” випускають у пляшках із полімерних матеріалів ємністю 0,1; 0,25; 0,33; 0,5; 1,0; 5,0; 25,0 л та у бочках по 200 л.

6.2. Умови транспортування засобу. Транспортування засобу здійснюють залізничним, морським, авіаційним або автомобільним транспортом згідно з правилами перевезення відповідної категорії вантажів.

6.3. Термін та умови зберігання засобу. „Септодор-Форте” зберігають у пакуванні виробника у приміщенні, яке захищене від дії прямих сонячних променів та не має доступу для загального користування, окремо від лікарських засобів.

Гарантійний термін зберігання – 5 років від дати виготовлення за умови зберігання в закритому пакуванні виробника.

ІНСТРУКЦІЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МАСОВОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ ЗАСОБУ „СЕПТОДОР-ФОРТЕ” В РОБОЧИХ РОЗЧИНАХ

І. Загальні положення

1.1. Інструкція розроблена на основі „Методики визначення дезінфекційного засобу „Септодор” у воді”, яка погоджена МОЗ України 26.12.01 р. Постановою № 29.

1.2. Метод визначення „Септодор-Форте” оснований на тому, що при екстракції органічним розчинником його водного розчину в присутності відповідного індикатора верхній органічний шар забарвлюється в блакитний колір.

1.3. Методика визначення якісна та дозволяє визначити нижню межу масової концентрації „Септодор-Форте” в робочому розчині.

1.4. Основні масові концентрації робочих розчинів засобу „Септодор-Форте”, що визначаються — 0,2 % та 0,4 %.

1.5. Один набір реактивів призначений для проведення визначення 35-40 проб протягом 30 діб.

2. Матеріали та обладнання

Для проведення робіт по визначенню масової концентрації „Септодор-Форте” в робочому розчині необхідно мати:

2.1. Набір реактивів (постачальник ТОВ „ВІК-А”)

2.1.1. Флакон №1 — пеніциліновий флакон ємністю 20 мл, що містить сухий реактив.

2.1.2. Флакон №2 — флакон з темного скла ємністю 20 мл, що містить індикатор.

2.1.3. Флакон №3 – флакон з темного скла ємністю 50 мл зі щільно закрученою кришкою, що містить органічний розчинник.

2.1.4. Пляшка зі щільно закрученою кришкою ємністю 10-20 мл.

2.2. Вода дистильована

2.3. Одноразовий медичний шприц ємністю 1 мл.

2.4. Флакон пеніциліновий ємністю 20 мл.

3. Приготування розчинів реагентів

3.1. У флакони №1 та №2 за допомогою шприца додати дистильовану воду до плечиків флакону (приблизно 20 мл).

3.2. Після повного розчинення реагентів розчини готові до роботи. Термін придатності розчинів 30 діб.

4. Порядок визначення

4.1. Визначення масової концентрації засобу „Септодор-Форте” в 0,2 %-ому робочому розчині.

4.1.1. Відібрати в порожній пеніциліновий флакон 0,1 мл робочого розчину засобу, додати 0,9 мл дистильованої води, перемішати.

4.1.2. За допомогою одноразового шприца послідовно відібрати та вилити в порожню пляшку (п.2.1.4):

1 мл розчину з флакону №1; 1 мл розчину з флакону №2; 0,2 мл розбавленого робочого розчину засобу „Септодор-Форте” (п.4.1.1.); 0,5 мл органічного розчинника з флакону №3. Пляшку щільно закрити.

4.1.3. Струшувати суміш протягом 2-3 хвилин та залишити на 3 хвилини для розділення прошарків рідини.

4.1.4. Якщо концентрація засобу „Септодор-Форте” в робочому розчині, що досліджується, не менше 0,2 %, то верхній шар в пляшці забарвлюється в блакитний колір, а якщо менше 0,2 % - верхній шар залишається безбарвним.

4.2. Визначення масової концентрації засобу „Септодор-Форте” в 0,4 % - ному робочому розчині.

4.2.1. Відібрати в порожній пеніциліновий флакон 0,1 мл робочого розчину засобу, додати 0,9 мл дистильованої води, перемішати.

4.2.2. За допомогою одноразового шприца послідовно відібрати та вилити в порожню пляшку (п. 2.1.4):

1 мл розчину з флакону №1; 1 мл розчину з флакону №2; 0,1 мл розбавленого робочого розчину засобу „Септодор-Форте” (п. 4.2.1); 0,5 мл органічного розчинника з флакону №3.

Пляшку щільно закрити.

4.2.3. Струшувати суміш протягом 2-3 хвилин та залишити на 3 хвилини для розділення прошарків рідини.

4.2.4. Якщо концентрація „Септодор-Форте” в розчині, що досліджується, не менше 0,4 %, то верхній шар в пляшці забарвлюється в блакитний колір, а якщо менше 0,4 % - верхній шар залишається безбарвним.

4.3. Після закінчення робіт шприц та пляшку декілька разів промити проточною водою, потім дистильованою водою, після чого можна використовувати для повторних аналізів.

5. Техніка безпеки

При попаданні розчину реагентів на шкіру слід змити їх водою з милом.

Методичні рекомендації та дидактичний матеріал

Людмила Федорович
Постановка звуків
у вимові дітей дошкільного віку

Художники *Наталія Спіріна, Павло Рибчуновський*
Літературний редактор *Володимир Погрібняк*
Відповідальний за випуск *Людмила Федорович*

Підписано до друку 21.05.2007р. Формат 60x84/8.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 9.
Тираж 500 прим. Замовлення № 167

СП ТОВ Видавництво «Християнська Зоря»,
вул. Бутиріна, 37-а, м. Кременчук, Україна, 39600
E-mail: pugach@sat.poltava.ua
тел. +38 (0536) 799610

Друкарня СП ТОВ Видавництва «Християнська Зоря»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру ДК №656 від 01.11.2001р.